

SPREČAVANJE EKSPLOATACIJE DJECE U JI EVROPI

EKSPLOATACIJA DJECE NA INTERNETU

Regionalni izvještaj

April 2013.

Save the Children

Save the Children je vodeća svjetska nezavisna organizacija za djecu.

NAŠA VIZIJA je svijet u kojem svako dijete ostvaruje pravo na opstanak, zaštitu, razvoj i učešće (participaciju).

NAŠA MISIJA je podstaći pozitivne pomake u tretmanu djece u svijetu i ostvariti trenutnu i dugoročnu promjenu u njihovim životima.

U spomen sve djece koja su bila žrtve eksploatacije putem interneta,
za sve one koji ih štite i svu djecu.

© Save the Children 2013
Autor: Save the Children
Vođe tima: Ljiljana Siničković
Konsultant: Tommaso Diegoli
Grafički dizajn: Arch Design

Ova publikacija urađena je u okviru projekta Prevencija eksploatacije djece u Jugoistočnoj Evropi, čiju je realizaciju podržalo Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške.

Istraživanje je urađeno je u saradnji s članicama Mreže ombudsmana za djecu Jugoistočne Evrope: Pokrajinski ombudsman Autonomne Pokrajine Vojvodine (Srbija), Ombudsman za djecu Republike Srpske (BiH) i Ombudsman za ljudska prava i slobode Crne Gore.

Sadržaj

UVOD	3
METODOLOGIJA	4
Pozadina, tema i teritorijalni opseg	4
Obrazloženje	4
Namjere, ciljevi, struktura	4
Način prikupljanja podataka i izvori informacija	5
DEFINICIJE KLJUČNIH KONCEPATA	8
1. LEGISLATIVA I IMPLEMENTACIJA	9
1.a. Međunarodni standardi o zaštiti djece od eksploatacije putem IKT-a – Pregled relevantnih dokumenata	10
1.b. Domaće zakonodavstvo i provedba, postojeći mehanizmi i procedure za zaštitu – pregled relevantnih dokumenata	14
1.c. Odredbe o zaštiti djeteta koje su usvojile IKT kompanije – Pregled relevantnih dokumenata	16
2. RAZUMIJEVANJE FENOMENA	18
2.a. Iskustva i opažanja djece u vezi s iskorištavanjem putem informacijske i komunikacijske tehnologije: prilike i rizici	18
Iskustva i opažanja djece od 10 do 13 godina	19
Iskustva i opažanja adolescenata od 14 do 18 godina	19
2.b. Iskustva i opažanja roditelja, stručnjaka iz institucija i organizacija civilnog društva, IKT kompanija, medija u vezi s iskorištavanjem djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija: uloge i odgovornosti	20
Iskustva i opažanja roditelja	20
Iskustva i opažanja predstavnika relevantnih javnih institucija koje se bave radom s djecom	22
Iskustva i percepcije predstavnika organizacija civilnog društva	22
Razumijevanje IKT kompanija	23
Podaci od agencija za provođenje zakona i ministarstava	24
Prikaz fenomena u medijima	25
2.c. Izazovi i prepreke u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a	26
3. ZAVRŠNE NAPOMENE	28
3.a. Najbolje prakse u području prevencije i postojećih mehanizama zaštite	28
3.b. Preporuke za unaprjeđenje prevencije i zaštite djece od iskorištavanja putem IKT-a	30
Dodatak	32

“Sve vrste i oblici krivičnih djela koje postoje u stvarnom svijetu, kao i sve dobre i loše stvari koje postoje u stvarnom svijetu, postoje također i u virtualnom svijetu.”¹

UVOD

Nedavno je u međunarodnim medijima odjeknula duboka patnja djece koja su bila žrtvama eksploatacije na internetu.² Zahvaljujući ogromnoj medijskoj pažnji koja je posvećena ovoj temi, sada se preispituju mnoge učestale zablude koje izjednačavaju eksploataciju djece na internetu sa pedofilijom i dječijom pornografijom. Biračko tijelo, uglavnom roditelji, pozvalo je mnoge donositelje odluka da zauzmu stav protiv virtualnog zlostavljanja (cyber-bullying).

Iako nije inherentno «zlo», internet je postao sredstvo za niz različitih oblika eksploatacije maloljetnika, koji često imaju tragične posljedice. Internet povezivost, koja se uglavnom povezuje sa korištenjem društvenih mreža i mobilnih telefona, široko je rasprostranjena među djecom i adolescentima širom svijeta, jer im pruža značajne prednosti u pogledu obrazovanja, socijalizacije i učešća u raznim aktivnostima. Međutim, informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) predstavljaju, također, savršen alat za grabežljivce jer nude sigurnost, lak pristup žrtvama i mogućnost kreiranja lažnih profila. Odrasli, koji imaju konkretne uloge i odgovornosti za zaštitu djece, uključujući roditelje, staratelje, nastavnike, službenike u državnim institucijama, kao i predstavnike privatnog sektora, suočavaju se sa izazovom zaštite djece od eksploatacije putem interneta, nastojeći iznaći razuman balans između kontrole i povjerenja.

Region JI Evrope nije imun na ovu pojavu. U odsustvu službenih podataka o eksploataciji djece putem IKT-a, dokazi ukazuju da je dječija pornografija na internetu prerasla u industriju vrijednu milijarde dolara,³ odnosno da je postala jedan od najprofitabilnijih oblika virtualnog, odnosno visokotehnološkog kriminala (cyber-crime) u regiji, dok se slučajevi slanja eksplicitnih seksualnih poruka (*sexting*), vrbovanja (*grooming*) i virtualnog zlostavljanja (*cyber-bullying*) često ne prepoznaju kao zlostavljanje, te dakle nisu ni prijavljeni niti krivično procesuirani.

Ovo istraživanje ima za cilj skrenuti pažnju javnosti, u regiji i šire, na ovu pojavu. Ovaj regionalni izvještaj se bazira na podacima koje su prikupili Pokrajinski ombudsman AP Vojvodine (APV), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore i Ombudsman za djecu Republike Srpske (RS), temeljem zajedničke metodologije, s ciljem snimanja situacije iz perspektive interesnih skupina. Razvijene su i konkretne preporuke o tome kako se mogu unaprijediti učinkovitost preventivnih mjera i sistem zaštite djece od ovog dramatičnog oblika kršenja njihovih prava, kako bi se interesnim grupama pokazao smjer u kojem bi se trebali kretati. Iako nije iscrpan u svjetlu vrlo složene prirode ovog problema, nadamo se, ipak, da će ovaj izvještaj potaći na buduća istraživanja i izazvati ozbiljnu raspravu o načinima efikasne borbe protiv svih oblika eksploatacije djece na internetu.

Ahmed Pjano
Direktor programa

1 Navod predstavnika organizacije civilnog društva iz APV

2 U daljem tekstu, eksploatacija djece na internetu će se alternativno pominjati kao “eksploatacija djece putem informaciono-komunikacijskih tehnologija”, “eksploatacija djece putem IKT-a”, i “online eksploatacija djece.”

3 UNICRI, 2012: http://www.unicri.it/emerging_crimes/cybercrime/explanations/children.php posljednji put pregledana 21. augusta 2012.

METODOLOGIJA

Pozadina, tema i teritorijalni opseg

Ovo istraživanje dolazi kao posljednja od tri situacijske analize⁴ o različitim oblicima iskorištavanja djece, provedene u okviru regionalnog projekta pod nazivom “Prevenција eksploatacije djece u Jugoistočnoj Evropi.” Ovaj projekt je pokrenut 2010. godine s ciljem unapređenja i jačanja efikasnosti sistema zaštite djece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, eksploatacije i nasilja, uključujući i eksploataciju putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija (u daljem tekstu IKT). U cilju ostvarivanja cilja, tj. podizanja razine svijesti kod profesionalnih lica i javnog mnijenja o oblicima, uzrocima i posljedicama eksploatacije djece, u okviru ovog projekta predviđena je provedba situacijske analize o specifičnim oblicima eksploatacije djece.

Teme ove analize su politike i praksa u sistemu prevencije i zaštite djece od eksploatacije djece putem IKT-a, percepcija svih uključenih aktera, uključujući djecu i odrasle, te preporuke za njihovo unapređenje koje su izradile institucije ombudsmana koje su učestvovalе u ovom projektu.

Teritorijalni raspon ovog istraživanja proteže se od Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, u daljem tekstu RS, Autonomne pokrajine Vojvodine u Srbiji, u daljem tekstu APV, do Crne Gore, a institucije ombudsmana ovih država pripremile su pojedinačne izvještaje u svojim zemljama po osnovu zajednički usaglašene metodologije.

Образложение

Čini se da djeca koja koriste IKT imaju bolje mogućnosti da u potpunosti uživaju svoja prava, ali istovremeno na ovaj način mogu biti izloženi većim rizicima. Iz tog razloga, maloljetnicima ne treba zabranjivati korištenje interneta već internet treba učiniti sigurnijim mjestom. Da bi se to postiglo, potrebno je napraviti detaljniju analizu sivog područja koje postoji između garancija za potpuno uživanje njihovih prava i zaštite od rizika povezanih sa tim pravima. Svrha ovog istraživanja je, dakle, da se dobije dublji uvid u presjek stanja između mogućnosti i rizika kojima su djeca koja koriste internet izložena, kroz analizu sadašnje situacije u područjima koja predstavljaju institucije ombudsmana koje učestvuju u projektu, s naglaskom na sprečavanje pojave eksploatacije djece putem interneta.

Teoretsko stajalište s kojeg polazi ovo istraživanje su prava djece, što znači da ono prioritet daje onome što je u najboljem interesu djeteta – kao nositelja prava, uključujući i zaštitu. Rezultati ovog istraživanja biće od ključne važnosti za razvoj operativnih preporuka, koje će lokalne institucije ombudsmana, koje učestvuju u regionalnoj mreži, usvojiti kako bi osigurale koncentrirano lobiranje kod državnih vlada i relevantnih organa vlasti.

Namjere, ciljevi, struktura

Namjera ovog istraživanja je da analizira pojavu eksploatacije djece putem IKT-a iz perspektive dječijih prava u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama obuhvaćenim ovim istraživanjem. To će se postići identifikiranjem područja u kojima je potrebno unaprijediti pravni okvir, opisivanjem načina na koji se mogu popuniti praznine u provedbi relevantne legislativе i definiranjem argumenata i preporuka za unapređenje sistema prevencije i zaštite u svrhu efikasnije borbe protiv ove pojave.

Ciljevi istraživanja i sa njima povezana pitanja, na koja treba dati odgovor u odgovarajućim poglavljima, mogu se sažeti u sljedećim crtama:

1. Steći bolje razumijevanje postojećeg pravnog okvira za zaštitu djece od eksploatacije putem IKT-a:
  - a. Kakav je međunarodni pravni okvir za zaštitu djece od eksploatacije putem IKT-a?
  - b. Kakav je domaći pravni okvir i kako se međunarodne obaveze ispunjavaju na domaćem nivou? Koji su to instrumente zaštite dostupni?
  - c. Koji su to poslovnici i politike koje su telefonske kompanije i pružatelji internet usluga donijeli u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama obuhvaćenim istraživanjem? Da li su ti poslovnici i politike adekvatni, gledano iz perspektive prava djece?
2. Procijeniti trenutno stanje ove pojave:
  - a. Kako je definirana eksploatacija djece putem IKT-a? Kako je relevantni akteri shvataju?
  - b. Zašto su neka djeca izložena većem riziku od eksploatacije na internetu? Koliko dobro roditelji/staratelji razumiju rizike kojima su djeca izložena u virtualnoj stvarnosti? Da li roditelji prepoznaju te rizike? Ako da, šta čine po tom

4 Vidi također: “Regionalni izvještaj o dječijem prosjačenju” (Decembar 2011.) i “Regionalni izvještaj o seksualnoj eksploataciji djece” (Septembar 2012).

- pitanju? Kakav je uticaj roditelja, prosvetnih radnika i drugih odgovornih odraslih lica na sigurnost djece u virtualnom svijetu?
- c. Kakva je situacija sa eksploatacijom djece putem IKT-a u analiziranim zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama? Koji su to uvjeti koji omogućavaju prisutnost ove pojave? Kako se ona manifestira? Na koji način akteri uključeni u proces prevencije ove pojave komuniciraju? Koje su to prepreke sveobuhvatnom razumijevanju ove pojave?
3. Identificirati najbolje prakse u sprečavanju i borbi protiv eksploatacije djece putem IKT-a i definirati odgovarajuće preporuke:
    - a. Koje su najbolje prakse u oblasti prevencije u regiji i inostranstvu? Koji su mehanizmi dostupni za zaštitu djece od eksploatacije putem IKT-a?
    - b. Koje su to ključne preporuke i zaključci institucija ombudsmana za prevenciju i zaštitu djece od eksploatacije putem IKT-a?

Način prikupljanja podataka i izvori informacija

Na temelju povratnih informacija dobivenih od uključenih institucija ombudsmana, konsultant, kojeg je angažirao *Save the Children*, razvio je zajednički metodološki okvir u cilju usklađivanja istraživačkih napora. Konsultant je razvio set instrumenata za prikupljanje podataka kako bi pomogao istraživačkim timovima u APV, Crnoj Gori i RS.

Pojedinačne institucije su potom prilagodile ove istraživačke instrumente svojim lokalnim potrebama i specifičnostima kako bi osigurale održivost u prikupljanju podataka i relevantnost ključnih nalaza za regionalne svrhe. Napravljene su i specifične prilagodbe u smislu jezika i uzoraka.

Istraživanje se oslonilo na tri glavna područja ispitivanja:

- Izučavanje normativnog i zakonodavnog okvira o ovoj temi, kako na domaćem tako i na međunarodnom nivou;
- Prikupljanje podataka i analiza terenskog rada sa djecom, roditeljima, stručnim licima, predstavnicima civilnog sektora, pružateljima internet usluga i telefonskim kompanijama, ministarstvima koja se bave pitanjima informiranja o rizicima i kapacitetima vezanim za eksploataciju djece putem IKT-a;
- Proučavanje medijskih članaka s ciljem utvrđivanja u kojoj mjeri su vijesti o eksploataciji djece putem IKT-a zastupljene u medijskom izvještavanju.

Budući da sami kvantitativni podaci nisu mogli osigurati valjanu podršku za analizu pojave eksploatacije djece putem IKT-a zbog nedostatka pouzdanih informacija o ovoj pojavi, ustanovilo se da bi kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih podataka mogla biti održiv pristup za ovo istraživanje. Tehnike prikupljanja podataka su obuhvatale fokus grupe, individualne dubinske intervjue, upitnike i medijske članke. Osim na mjestima gdje je drugačije navedeno, terenski dio istraživanja se odvijao u periodu između 9. novembra do 21. decembra 2012.

Instrumenti terenskog dijela istraživanja kreirani su prema sljedećim kriterijima:

■ Fokus grupa

Istraživački metod koji je predominantno korišten u ovom istraživanju su fokus grupe sa različitim akterima, uključujući djecu i adolescente, roditelje i službena lica iz državnih institucija. U tom smislu, prednost koja je data kvalitativnom prikupljanju podataka odgovara potrebi da se stekne uvid u lične priče pojedinaca i grupa u vezi sa eksploatacijom djece na internetu. Općenito, svrha fokus grupa je bila da se dobije pouzdan pregled mišljenja o iskustvima ispitanika, percepcijama, saznanjima i namjerama, koja bi se potom kombinirala sa kvantitativnim podacima. Diskusije fokus grupa vodili su stručni voditelji, koji su način komunikacije, jezik, uputstva za vođenje diskusije i sve druge pojedinosti prilagođavali psihološkom, kognitivnom, kulturološkom, obrazovnom i starosnom profilu ispitanika. Za svaku od gore navedenih kategorija i specifičnih grupa, voditelji su pravili neophodne prilagodbe na svakoj lokaciji kako bi osigurali potpuno razumijevanje pitanja i pouzdanost prikupljenih podataka. U fokus grupama sa djecom i adolescentima, voditelji su naročito vodili računa da izražavanje bude razumljivo i prilagođeno starosnoj dobi učesnika. Razgovori su organizirani na različitim lokacijama, sa najširim mogućom geografskom pokrivenošću, kako bi se osigurala reprezentativnost različitih zajednica i raznolikost u APV, Crnoj Gori i RS. Fokus grupe sa roditeljima, koji imaju djecu starosne dobi između 10 i 18 godina, organizirane su sa roditeljima iz školskih roditeljskih vijeća iz gore pomenutih zajednica kako bi se isti potakli da podijele svoja viđenja i iskustva u kontekstu u kojem bi njihova uloga i odgovornost bile naročito unaprijeđene. Pitanja i instrukcije za voditelje diskusije tokom fokus grupa sa djecom bila su usmjerena ka prikupljanju sljedećih informacija: koliko vremena provode na internetu; kojim sadržajima pristupaju; stepen njihove informiranosti o eksploataciji putem interneta; da li prepoznaju određena neprimjerena ponašanja; kakva su njihova iskustva; i u kojoj mjeri te informacije dijele sa roditeljima/ odgovornim odraslim licima; itd. Kroz pitanja i uputstva za vođenje fokus grupa sa roditeljima, nastojali smo prikupiti odgovore o njihovoj ulozi u odnosu na djecu, naročito: koliko vremena njihova djeca provode na internetu; u kojoj mjeri su upoznati sa sadržajima kojima njihova djeca pristupaju na internetu; u kojoj

mjeri smatraju da je virtualni svijet opasan kada se uspoređi sa fizičkim svijetom; koliko su upoznati sa eksploatacijom djece na internetu; u kojoj mjeri su upoznati sa iskustvima djece; na koji način štite svoju djecu od eksploatacije na internetu itd. Cilj fokus grupe sa stručnim licima zaduženim za zaštitu djece (uključujući socijalne radnike, policijske službenike, sudije, tužitelje, prosvetne radnike) bio je da se potvrdi njihovo znanje i kapacitet da prepoznaju pojavu eksploatacije djece putem IKT-a u okviru njihovih dužnosti i uloga. Pitanja postavljena stručnim licima ticala su se sljedećih tema: prepoznavanje koncepata i oblika eksploatacije djece na internetu; uloge stručnih lica u sprečavanju i borbi protiv eksploatacije djece putem IKT-a; njihovih iskustava direktne ili indirektno intervencije u konkretnim slučajevima eksploatacije djece na Internetu; multisektoralna saradnja, itd.

■ Intervjui sa predstavnicima organizacija civilnog društva

Metodologija istraživanja također je obuhvatala intervju sa predstavnicima organizacija civilnog društva koji su aktivni u oblasti zaštite djece od eksploatacije na internetu i zaštite djece uopće. Obrazloženje za uvrštavanje ove populacije u uzorak je u činjenici da organizacije civilnog društva imaju ekspertizu i finansijska sredstva, zbog čega, u mnogim slučajevima, oni svojim aktivnostima popunjavaju praznine koje postoje u sistemu državnih institucija. Svaka od institucija ombudsmana učesnica identificirala je najrelevantnije organizacije civilnog društva koje djeluju unutar njihovih geografskih nadležnosti. Pitanja i uputstva za vođenje tih intervjuova fokusirala su se na sljedeće teme: kapaciteti i potrebe aktera iz civilnog sektora koji su aktivni u borbi protiv eksploatacije djece na internetu; koje su njihove konkretne aktivnosti; vodeći trendovi u oblikovanju tih aktivnosti; postojeća saradnja sa državnim institucijama i kompanijama u privatnom sektoru u oblasti prevencije eksploatacije i zaštite djece koja koriste IKT, itd.

■ Upitnici

Istraživanje je obuhvatilo set od dva upitnika, jedan za telefonske operatere i pružatelje internet usluga i jedan za relevantne državne institucije, uključujući i ministarstva i/ili agencije. Prvi upitnik se fokusirao na razumijevanje uloga i odgovornosti u oblasti sprečavanja eksploatacije i zaštite djece putem IKT predstavnika iz državnih institucija, u čijem je mandatu zaštita djece. Upitnik je obuhvatio pitanja o prijavljenim, optuženim, osuđenim i kažnjenim slučajevima eksploatacije djece na internetu općenito, i onih u obliku slanja seksualno eksplicitnih tekstualnih poruka (sexting), vrbovanja (grooming) i virtualnog zlostavljanja (cyber-bullying), kao što je definirano u ovom izvještaju. Razlog prikupljanja ovakvih informacija od različitih državnih organa je da se procijeni razina njihove saradnje i koordinacije, te upotreba zajedničkih kriterija za prijavljivanje. Kroz drugi upitnik su se nastojale prikupiti informacije o mehanizmima zaštite protiv eksploatacije djece na internetu koje primjenjuju IKT kompanije, gledano iz perspektive IKT kompanija. Pitanja su sadržavala definicije eksploatacije djece putem IKT-a, i uloge i odgovornosti u oblasti prevencije i zaštite iz perspektive predstavnika informacionog i telekomunikacijskog sektora. Osim toga, brojna pitanja su se odnosila na politike, prakse, kodekse etike i poslovničke koji se odnose na uposlenike u gore pomenutim kompanijama u oblasti prevencije i zaštite djece od eksploatacije djece putem IKT-a, kao i na sa tim povezane projekte i saradnju sa državnim institucijama i organizacijama civilnog društva.

■ Medijsko izvještavanje

Institucije ombudsmana su angažirale profesionalne agencije da tokom jednomjesečnog perioda sakupe i analiziraju sve medijske članke na ovu temu (od 15. novembra 2012. do 15. decembra 2012.) sa izuzetkom AP Vojvodine, gdje se medijsko izvještavanje o ovoj temi pratilo tokom čitave 2012. godine. Fokus ove analize je bilo korištenje interneta među djecom, eksploatacija djece na internetu i IKT općenito. Analiza medijskog izvještavanja obuhvatila je sve veće štampane medije u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama obuhvaćenim istraživanjem.

Za detaljnu listu lokacija, tačne periode anketiranja uzorka i lokalne prilagodbe kod terenskog dijela istraživanja pogledajte izvještaje iz APV, Crne Gore i RS. U sljedećoj tabeli su dati opis ispitanog uzorka, ciljevi i učešće u svakom od instrumenata:

Izvor/metod / instrument	Opis uzorka	Cilj	Učešće u uzorku
Primarni/kvalitativni/fokus grupe	181 dijete ^a starosne dobi od 10 do 13, sa pristupom internetu	Analiza informiranosti djece o potencijalnim rizicima od izloženosti eksploataciji putem IKT-a	Nije dostupno
Primarni/kvalitativni/fokus grupe	175 adolescenata starosne dobi od 14 do 18	Analiza informiranosti adolescenata o potencijalnim rizicima od izloženosti eksploataciji putem IKT-a	Nije dostupno

Izvor/metod / instrument	Opis uzorka	Cilj	Učešće u uzorku
Primarni/ kvalitativna i kvantitativna / fokus grupa	133 roditelja iz školskog vijeća roditelja, koji imaju djecu starosne dobi od 10 do 18 i koja imaju pristup internetu	Analiza informiranosti roditelja o potencijalnim rizicima korištenja IKT-a i njihove spremnosti da primjene konkretne mjere da bi zaštitili svoju djecu	Nije dostupno
Sekundarni / kvalitativni/fokus grupa	107 službenika iz relevantnih javnih institucija, uključujući i socijalne radnike, policijske službenike, sudije, tužitelje, prosvetne radnike	Analiza kapaciteta i veza između relevantnih institucija i njihovog razumijevanja pojave eksploatacije djece putem IKT-a kao i mehanizama zaštite	Nije dostupno
Sekundarni/ kvalitativni/ dubinski intervjui	6 predstavnika iz organizacija civilnog društva koje se bave borbom protiv eksploatacije djece putem IKT-a u regiji	Analiza kapaciteta i potreba aktera u organizacijama civilnog društva koje se bore protiv eksploatacije djece putem IKT-a	Nije dostupno
Sekundarni/ kvalitativni i kvantitativni / upitnik	32 pružatelja internet i telefonskih usluga u pojedinačnim zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama	Analiza mehanizama za prevenciju eksploatacije i zaštitu djece putem IKT-a iz perspektive pružatelja IKT usluga	APV: 25% CG: 60% RS: 36% ^b
Sekundarni / kvantitativni/ upitnik	33 relevantna ministarstva/agencije, uključujući: 7 policijskih okruga, Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, Ministarstvo za trgovinu i komunikacije, Agenciju za radio-emitiranje, Agenciju za elektronske komunikacije, Specijalnu jedinicu za visokotehnološki kriminal pri Uredu okružnog pravobranitelja, Ministarstvo pravde (APV); 13 državnih sudova, 2 centra za socijalni rad, Viši sud, Ministarstvo obrazovanja i sporta, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije, MUP (Crna Gora); MuP (RS)	Analiza prijavljenih slučajeva eksploatacije djece putem IKT-a	APV: 100% policijski distrikti 33% ministarstava/ agencija CG: 100% RS: 100%
Sekundarni/ kvalitativni i kvantitativni / press clipping	75 štampanih medija koji djeluju u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama obuhvaćenim istraživanjem (period: cijela 2012. za APV, 15/11/2012 do 15/12/2012 za Crnu Goru i RS)	Analiza medijskog izvještavanja o eksploataciji djece putem IKT-a kroz pregled upotrebe ključnih pojmova	Nije dostupno

Tabela 1: Pregled instrumenata korištenih u istraživanju, opis uzorka i učešće

^a Veličina uzorka je prilagođena svakoj zemlji/entitetu/autonomnoj pokrajini shodno broju djece.

^b Četiri pružatelja telefonskih i internet usluga, koji su učestvovali u ovom istraživanju čine 80% udjela cijelog IKT sektora u RS.

Nakon analize pravnog okvira i terenskog rada, identificirane su najbolje prakse u oblasti prevencije i mehanizmi zaštite djece od eksploatacije putem IKT-a na regionalnom nivou, sa povremenim osvrtom na globalne reference. Nadalje, izvještaj sadrži i kratki osvrt na prepreke glede prenosa identificiranih najboljih praksi u najviše standarde zaštite djece, kako na pravnom tako i na društvenom nivo, kao i u IKT industriji. Konačno, ključni nalazi ove analize korišteni su za definiranje preporuka za unapređenje zaštite djece od eksploatacije putem IKT-a.

DEFINICIJE KLJUČNIH KONCEPATA

Eksploatacija djece na internetu:

Eksploatacija djece na internetu, odnosno, putem IKT-a, podrazumijeva nasilje, eksploataciju i zlostavljanje djece od strane njihovih vršnjaka ili odraslih. Eksploatacija uključuje pokazivanje neprimjerenog sadržaja djeci, vrbovanje djece za ilegalne aktivnosti, vrbovanje (grooming), slanje eksplicitnih poruka (sexting), virtualno zlostavljanje (cyber-bullying) i druge vrste nasilnog ponašanja koje ugrožava prava djeteta.

Vrbovanje (Grooming) je proces u kojem se djeca potiču da učestvuju u seksualnim interakcijama putem interneta, ili putem telefona, pri čemu su često izložena neželjenim pornografskim sadržajima.⁵

Slanje eksplicitnih seksualnih tekstualnih poruka (Sexting): Slanje uznemiravajućih sadržaja (eksplicitnih tekstova, slika, snimaka), putem IKT-a drugoj osobi (najčešće putem tekstualnih poruka (SMS), slikovnih poruka (MMS), elektronske pošte (e-mail), Facebook-a ili MySpace-a i drugih društvenih mreža i virtualnih soba za razgovor (chat rooms)).⁶

Virtualno zlostavljanje (Cyber-bullying) nastaje kada osoba ili grupa osoba koristi internet, mobilne telefone, virtualne igrice ili neku drugu vrstu digitalne tehnologije da bi prijetila, zadirkivala, uzrujavala ili ponižavala neku drugu osobu.⁷

Akteri: sve institucije ili pojedinci koji rade na prevenciji eksploatacije djece putem IKT-a, uključujući, u svrhu ovog istraživanja, djecu, medije, prosvetne i socijalne radnike, savjetnike za mlade, policiju, pravosuđe, roditeljska vijeća, predstavnike organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija, kompanije koje se bave pružanjem telefonskih i internet usluga.

5 Vrbovanje (Grooming): “Svrha vrbovanja je da se napravi žrtva. To podrazumijeva odabir žrtve, provjeru da li ta osoba može saradivati u seksualnom zlostavljanju uslijed neravnoteže moći i prisile. Vrbovanjem se potencijalna žrtva dovodi u stanje u kojem će joj biti dovoljno ugodno u blizini prestupnika, u kojem može biti nasamo sa prestupnikom, i koja može, nakon zlostavljanja, čuvati takvo ponašanje u tajnosti.” Virtualno zlostavljanje i vrbovanje na internetu: pomoć u zaštiti protiv rizika, ENISA, Evropska mreža i Agencija za sigurnost informacija, 2011

6 “Sexting (kombinacija pojmova seks i tekstualne poruke) je akt slanja ili postavljanja seksualno eksplicitnih fotografija putem mobilnog telefona ili interneta. Ovo ponašanje je u skorije vrijeme bilo predmetom vrlo intenzivnog medijskog spekuliranja zahvaljujući statistikama koje ukazuju na učestalo prisustvo ovakvog ponašanja kod mladih, i pravnim slučajevima koji su proizašli iz primjera sexting-a.” Family Online Safety Institute’s (FOSI) Professional Edition of the Global Resource and Information Directory (GRID) <http://www.fosigrid.org/family-online-safety/conduct/sexting>

7 Virtualno zlostavljanje (Cyber-Bullying): Family Online Safety Institute’s (FOSI) Professional Edition of the Global Resource and Information Directory (GRID) <http://www.fosigrid.org/family-online-safety/conduct/cyberbullying>

I. LEGISLATIVA I IMPLEMENTACIJA

Zbog sve učestalijeg prisustva i ozbiljnosti ove pojave u današnjem društvu, i zbog povezanosti ove pojave s kriminalnim aktivnostima, pitanje borbe protiv eksploatacije djece putem IKT-a treba rješavati prvenstveno sa aspekta postojećih zakonskih propisa. Da bi se osigurala adekvatna zaštita djece od eksploatacije putem IKT-a, od presudne važnosti je napraviti moderan, sveobuhvatan i strog međunarodni i domaći pravni okvir. U tom smislu, da bi se učinkovito riješilo ovo pitanje iz perspektive prevencije i zaštite, potrebno je osigurati da se međunarodni standardi za zaštitu djece adekvatno primjenjuju u okviru domaćih pravnih propisa. U regionu je usvojen niz relevantnih, pravno obavezujućih akata i napravljen je niz formalnih obaveza sa potrošačima da bi se osigurala usklađenost s međunarodnim standardima vezanim za korištenje IKT-a. Međutim, međunarodni, regionalni i nacionalni normativni okviri u Jugoistočnoj Evropi još uvijek nisu u potpunosti usklađeni i često ne mogu osigurati adekvatnu zaštitu prava djece koja koriste IKT, kao što je istaknuto u daljnjem tekstu (vidi, naročito, dio 1.b). Na temelju analiza koje su napravile institucije ombudsmana u APV, Crnoj Gori i RS, kao i na temelju procjene koju je uradila organizacija *Save the Children* u saradnji s konsultantom, može se zaključiti da u nekim slučajevima nacionalni pravni okviri ne uključuju odgovarajuće norme o visokotehnološkom kriminalu (cyber crime), kojima bi se države mogle boriti protiv ove pojave na način kako to propisuju međunarodni standardi.

U narednim odjeljcima slijedi pregled međunarodnih dokumenata kao i njihovo ugrađivanje u nacionalne pravne akte, kao i kratak osvrt na etičke poslovničke IKT kompanija koje djeluju u APV, Crnoj Gori i RS. Fokus ovog pregleda je dvojak. Prvo, u svrhu ove analize, od posebnog je interesa rasprava o tome kako su međunarodni propisi i zahtjevi našli svoje mjesto u nacionalnoj legislativi dotičnih zemalja/entiteta/autonomnih pokrajina, naglašavajući moguće praznine i nedostatke u fazi sticanja i pozivanja na unapređenje domaćih pravnih okvira i sistema zaštite djece od eksploatacije putem IKT-a. Drugo, pregled će također sadržavati zapažanja o polaznim osnovama na temelju kojih su razvijene relevantne domaće zakonske odredbe, procjenjujući mjeru u kojoj su iste usklađene sa pravima djeteta.

I.a. Međunarodni standardi o zaštiti djece od eksploatacije putem IKT-a – Pregled relevantnih dokumenata

Opći principi prevencije i zaštite djece od eksploatacije putem IKT-a pod utjecajem su međunarodnih pravnih standarda, naročito onih koji se odnose na virtualni kriminal i prava djece. Ti principi obuhvataju:

- Obaveza države da poduzme sve neophodne zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere
- Ekstrateritorijalnost ili prekogranično procesuiranje i osuđivanje počinitelja
- Adekvatna i konkretna definicija kriminalnih aktivnosti putem IKT-a koja povrjeđuje djecu (dječija pornografija, vrbovanje, nagovaranje i poticanje djece na štetne aktivnosti)
- Najbolji interes djece
- Transparentne informacije o rizicima kod korištenja IKT-a i sredstvima zaštite protiv eksploatacije.

Osnovna prava djece vezana za korištenje IKT-a, koja su konkretno navedena u pojedinim međunarodnim dokumentima, (kao što je navedeno ispod) obuhvataju:

- Obrazovanje
- Slobodu izražavanja djece i njihovo učestvovanje u odlukama koje odnose na njih
- Pravo na traženje i davanje informacija
- Slobodno vrijeme i igru
- Zaštitu od nasilja, zlostavljanja i svih oblika eksploatacije, uključujući i seksualnu eksploataciju

[UN Konvencija o pravima djeteta (1989)]

- Pravo na informacije o rizicima vezanim za korištenje IKT-a i sredstvima zaštite
- Povjerljivost i privatnost u sudskim i upravnim postupcima

[Preporuka Ministarskog komiteta Vijeća Evrope (91) 11 o seksualnoj eksploataciji, pornografiji i prostituciji, odnosno trgovini djecom i mladima]

U kontekstu ovog izvještaja, *najbolji interes djece* kada je u pitanju korištenje IKT-a može se suštinski predstaviti kao sveobuhvatna kombinacija sljedećih stavki:

- Pristup IK tehnologijama
- Zaštita od neprikladnog sadržaja i kontakata
- Privatnost i povjerljivost ličnih podataka
- U slučaju svjedočenja u sudskom i upravnom postupku u vezi sa traumatičnim iskustvima vezanim za eksploataciju putem IKT-a, psihološka pomoć i senzibiliziranost u cilju sprečavanja ponovne traumatizacije
- Potpuna informiranost o rizicima od protivzakonitog i opasnog ponašanja kod korištenja IKT-a i savjetovanje o načinima zaštite, a ako je potrebno, uključiti i roditelje/staratelje/nastavnike i druga odgovorna lica.

Slijedi kratak osvrt na sadržaj međunarodnih akata, koji su odabrani i navedeni po relevantnosti u kontekstu ove teme. Ovi akte su potpisali i ratificirali državni organi vlasti nadležni za teritorije APV, Crne Gore i RS, čime su države prihvatile obavezu da norme iz navedenih akata prenesu u domaće zakone.

UN Konvencija o pravima djeteta (1989), a naročito članovi 13, 17, 28 i 31⁸ ukazuju da pristup IK tehnologijama ima ključnu ulogu u procesima formiranja, obrazovanja i socijalizacije djece širom svijeta, sa potencijalnim prednostima koje se protežu od povećanih prilika za obrazovanje do rekreacije i izgradnje zajednice, te uživanje ljudskih prava. Član 34 valja posebno pomenuti jer on poziva države da zaštite djecu od svih oblika seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, a naročito naglašava obavezu da priječe:

- Navođenje ili prinuđivanje djeteta na bavljenje bilo kojom nezakonitom seksualnom djelatnošću
- Eksploatiranje djece u prostituciji ili nekoj drugoj nezakonitoj seksualnoj djelatnosti
- Eksploatiranje djece u pornografskim predstavama i materijalima.

Ista Konvencija, naročito u članovima 19, 32, 35 i 36⁹ nameće obavezu državam potpisnicama da poduzmu sve neophodne zakonodavne,

8 Član 13: sloboda izražavanja, traženja i primanja informacija; Član 17: pristup medijima; Član 28: pravo na obrazovanje, a internet je danas jedan od glavnih puteva do ažuriranih informacija koji omogućava da se cjelokupni obrazovni plan i program uskladi sa školskom nastavom; Član 31: pravo na odmor.

9 Član 19: Države će poduzeti sve odgovarajuće mjere da bi dijete zaštitile od svih oblika nasilja; Član 32: zaštita djece od ekonomske eksploatacije;

administrativne, socijalne i obrazovne mjere kako bi zaštitile djecu od širokog spektra rizika, počevši od ekonomskog i seksualnog iskorištavanja do nasilja i trgovine, koji su u nekim slučajevima povećani zbog nesigurnog korištenja IKT-a.

Konvencija Vijeća Evrope o visokotehnološkom kriminalu iz 2001. usvojena je kao jedini obavezujući međunarodni akt o ovom pitanju, i po prvi put navodi eksplicitnu vezu između dječije pornografije¹⁰ i IKT-a. Njena važnost je u činjenici da je obogatila postojeći međunarodni pravni okvir sa konkretnijim normama kojima se uređuju aktivnosti omogućene kroz korištenje IKT-a. Ona također sadrži smjernice, namijenjene pojedinačnim državama, za razvijanje sveobuhvatne legislativne i drugih mjera za borbu protiv visokotehnološkog kriminala i uspostavljanje platforme za međunarodnu saradnju između zemalja članica Konvencije u cilju procesuiranja nezakonitih aktivnosti na internetu i definiranja nadležnosti. Što se tiče definicija propisanih u smjernicama, sljedeće aktivnosti moraju biti utvrđene kao krivična djela i, shodno tome, sankcionirana prema domaćem zakonu, ukoliko su počinjene namjerno i bespravno:

- a. proizvodnja dječije pornografije sa namjerom distribucije putem kompjuterskog sistema;
- b. nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije putem kompjuterskog sistema;
- c. distribucija ili prenos dječije pornografije putem kompjuterskog sistema;
- d. nabavka dječije pornografije putem kompjuterskog sistema za sebe ili neko drugo lice;
- e. posjedovanje dječije pornografije u kompjuterskom sistemu ili na mediju za pohranjivanje podataka.

Konvencija Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja (2007)

- Prepoznaje da i djeca i počinitelji sve više koriste IKT;
- Propisuje da sve potpisnice moraju poduzeti zakonodavne i druge mjere kako bi osigurale da su djeca u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju informirana o rizicima od seksualnog zlostavljanja i eksploatacije, kao i o dostupnim sredstvima zaštite, te eventualno uključiti roditelje/staratelje kad to bude primjereno. Te informacije su namijenjene da bi se konkretno fokusiralo na skupine visokog rizika i u takvim slučajevima, da bi se fokusiralo na korištenje IKT-a;
- Potiče na aktivno učesće privatnog sektora, naročito IKT kompanija, u kreiranju i provedbi specijaliziranih politika za borbu protiv seksualne eksploatacije i zlostavljanja djece, i na usvajanje samo-regulatornih normi;
- Jasno definira krivična djela¹¹ vezana za eksploataciju djece putem IKT-a, dodajući postojećoj listi i “svjesno ostvarivanje pristupa dječijoj pornografiji, putem informacionih i komunikacijskih tehnologija;”
- Zahtijeva od zemalja članica da poduzmu odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi zakonom propisali kao krivično djelo vrbovanje djece u seksualne svrhe, uključujući i prijedloge odrasle osobe, upućene maloljetniku putem IKT-a, da se sretne sa maloljetnikom sa namjerom da počini akt seksualnog zlostavljanja i eksploatacije, kao i popratno materijalno djelovanje koje vodi do takvog sastanka.

Opcionalni protokol o trgovini djecom, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji iz 2000. zabranjuje trgovinu djecom, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju. Protokol je koncipiran kao dodatak UN Konvenciji o pravima djeteta, koji proširuje koncept zaštite djece od svih oblika eksploatacije shodno novim razvojem u sektoru IKT, koji je omogućavao lakši pristup pornografiji putem interneta.

Rezolucija 1099 (1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnoj eksploataciji djece također prepoznaje važnost proširivanja razumijevanja dječije pornografije u svim svojim oblicima na način da obuhvati i one oblike koji su omogućeni kroz primjenu IKT. Nadalje, ona poziva na zajedničko djelovanje zemalja članica u borbi protiv dječije prostitucije, trgovine i pornografije, te na kriminaliziranje: posjedovanja, proizvodnje i snimanja materijala koji prikazuje dječiju pornografiju.

U Preporuci (2001) 16 Ministarskog komiteta Vijeća Evrope u vezi sa zaštitom djece od seksualne eksploatacije, pružatelji

Član 35: zaštita od trgovine djecom; Član 36: zaštita od svih oblika eksploatacije djece.

10 Definicija “dječije pornografije” sadržane u Konvenciji Vijeća Evrope o visokotehnološkom kriminalu obuhvata pornografski materijal koji vizualno prikazuje:

- a. maloljetno lice koje učestvuje u seksualno eksplicitnom činu;
- b. osoba koja učestvuje u seksualno eksplicitnom činu, a po čijem se izgledu može zaključiti da je maloljetnik;
- c. realistični prikazi koji predstavljaju maloljetno lice koje učestvuje u seksualno eksplicitnom činu.

11 Krivična djela koja su navedena u Konvenciji Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja su:

- a. proizvodnja dječije pornografije;
- b. nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije;
- c. distribucija ili prenošenje dječije pornografije;
- d. dobavljanje dječije pornografije za sebe ili neko drugo lice;
- e. posjedovanje dječije pornografije;
- f. svjesno ostvarivanje pristupa dječijoj pornografiji putem IKT.

internet usluga su opisani kao subjekti koji obavezno moraju biti uključeni u borbu protiv eksploatacije djece putem IKT-a. Naime, preporučuje se bliska saradnja između pružatelja internet usluga i relevantnih državnih institucija u identifikaciji seksualne eksploatacije, interveniranja na sve načine zlostavljanja putem IKT-a, koji bi mogli rezultirati seksualnom eksploatacijom djece. Pružatelji internet usluga se naročito potiču da:

- Donesu moderne kodekse poslovne etike koji su primjereni modernim IKT trendovima radi sprečavanja seksualne eksploatacije djece
- Identificiraju zloupotrebu takvih poslovnika i tehnologija
- Usvoje mjere za borbu protiv takvih zloupotreba
- Pruže informacije roditeljima/starateljima/svim pojedincima odgovornim za djecu i samoj djeci o rizicima od seksualne eksploatacije putem interneta, kao i o mjerama zaštite
- Instaliraju direktne telefonske linije i potiču građane da prijavljuju slučajeve dječije pornografije ili poticanja na dječiju pornografiju na internet stranicama, omogućavajući time organima za provedbu zakona da poduzmu konkretne radnje.

Ova preporuka također potiče na istraživanja, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou, o korištenju interneta u prevenciji od seksualne eksploatacije.

Konačno, **Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnoj eksploataciji djece** ukazuje kako je internet, kao tehnologija, pogoršao kontekst seksualnog zlostavljanja djece jer je počiniteljima omogućio da uživaju anonimnost i lak pristup, kao i neograničene kontakte sa potencijalnim žrtvama. Nadalje, ona poziva države da definiraju, kao prioritet od nacionalnog interesa, akcije na suzbijanju svih oblika seksualne eksploatacije djece, te da unaprijede zakonodavne i tehničke kapacitete institucija za provedbu zakona koje djeluju u oblasti zaštite djece od seksualne eksploatacije u vidu visokotehnološkog kriminala. Na koncu, ona potiče sve građane da prijave seksualno zlostavljanje djece i podržava koncept službi besplatne telefonske pomoći i finansijske pomoći organizacijama civilnog društva koje djeluju u ovoj oblasti, dajući prednost onima koje svoje djelovanje usmjeravaju na sigurniji internet.

Međunarodni pravni okvir za borbu protiv eksploatacije djece putem IKT dodatno je osnažen standardima zaštite koji su sadržani u sljedećim dokumentima, koji su navedeni hronološki prema datumu usvajanja:

Akt (datum usvajanja) koji je na snazi u zemlji/entitetu/ autonomnoj pokrajini (potpisan, ratificiran)	APV	Crna Gora	RS
Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano (uz rezerve)
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
Preporuka Ministarskog komiteta Vijeća Evrope (91) 11 u vezi sa seksualnom eksploatacijom, pornografijom i prostitucijom djece, te trgovinom djece i mladih	N/a ^a	N/a ^b	N/a ^c
Konvencija o zabrani i hitnom djelovanju u cilju eliminacije najgorih oblika dječijeg rada (1999)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
UN Konvencija protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (2000)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (2000)	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano
Konvencija protiv trgovine ljudima (2005)	Potpisano	Potpisano i ratificirano	Potpisano i ratificirano

Tabela 2: Pregled drugih međunarodnih dokumenata, koji sadrže pravne norme koje uređuju pitanje borbe protiv eksploatacije djece putem IKT-a, sa statusom ratifikacije u dotičnim zemljama/entitetima/ autonomnim pokrajinama.

^a Preporuke služe kao neobavezujuće smjernice o provedbi konvencija; dakle, one ne zahtijevaju potpisivanje i ratifikaciju od strane zemalja članica.

^b Vidi gore.

^c Vidi gore.

I.b. Domaće zakonodavstvo i provedba, postojeći mehanizmi i procedure za zaštitu – pregled relevantnih dokumenata

Predmet analiza domaćih pravnih okvira, koje su pripremile institucije ombudsmena, bili su ustavi Republike Srbije, Crne Gore, Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, kao i sljedeće pravne odredbe koje su na snazi:

APV^a
Ustav Republike Srbije Porodični zakon Krivični zakon Zakon o krivičnom postupku Zakon o osnovama obrazovno-odgojnog sistema Zakon o organizaciji nadležnosti državnih organa u suzbijanju visokotehnološkog kriminala Zakon o elektronskim komunikacijama Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Zakon o policiji Zakon o socijalnoj zaštiti Zakon zdravstvenoj zaštiti Zakon o radu Zakon o slobodi pristupa informacijama Zakon o radiodifuziji Zakon o reklamiranju Zakon o elektronskoj trgovini Zakon o zaštiti ličnih podataka Zakon o zaštiti potrošača Nacionalna strategija razvoja informacionog društva u Srbiji do 2020. Nacionalni akcioni plan za djecu do 2015. Nacionalna strategija za sprečavanje i zaštitu djece od nasilja 2008-2015. Nacrt Nacionalne strategije za sprečavanje i zaštitu djece od trgovine i eksploatacije u svrhu pornografije i prostitucije 2012-2016. Akcioni plan za sprečavanje i zaštitu djece od pornografske eksploatacije kroz zloupotrebu IKT 2012-2014. Opći protokol za sprečavanje i zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja Specijalni protokol za zaštitu djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-odgojnim institucijama
Crna Gora
Ustav Republike Crne Gore Porodični zakon Krivični zakon Zakon o krivičnom postupku
RS
Ustav Bosne i Hercegovine Ustav RS Porodični zakon RS Krivični zakon Bosne i Hercegovine Krivični zakon RS Zakon o krivičnom postupku RS Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku RS Akcioni plan Bosne i Hercegovine za djecu 2011-2014. Zakon o ombudsmanu za djecu RS Zakon o komunikacijama Bosne i Hercegovine Zakon o zaštiti ličnih informacija Bosne i Hercegovine

Tabela 3: Pregled pravnih odredbi koje su na snazi u APV, Crnoj Gori i RS, a koje se tiču eksploatacije djece na internetu

Urađena je komparativna analiza definicija o specifičnim krivičnim djelima sadržanim u krivičnim zakonima dotičnih zemalja/entiteta/autonomnih pokrajina na osnovu informacija koje su prikupile institucije ombudsmena iz APV, Crne Gore i RS. Rezultati ove analize, koji naročito ukazuju na sličnosti i praznine u pravnim rješenjima, prikazani su u Tabeli 3.

^a Zakonske odredbe za APV odnose se na one koje su na snazi u Republici Srbiji.

Srodne definicije	AP Vojvodina	Crna Gora	Republika Srpska
<i>Eksploatacija djece na internetu, virtualno zlostavljanje, slanje eksplicitnih seksualnih sadržaja (sexting)</i>	Prikazivanje, sticanje i posjedovanje pornografskog materijala i eksploatacija djece u pornografske svrhe	Prikazivanje pornografskog materijala u prisustvu djece, proizvodnja i posjedovanje dječije pornografije	Proizvodnja, prikazivanje i posjedovanje dječije pornografije
<i>Vrbovanje (grooming), virtualno zlostavljanje (Cyber-bullying)</i>	Poticanje maloljetnika da svjedoči seksualnom činu	Poticanje maloljetnika da svjedoči počinjenju krivičnog djela protiv seksualne slobode	Seksualni odnos kroz zloupotrebu položaja
<i>Vrbovanje (grooming), slanje eksplicitnih seksualnih poruka (sexting), virtualno zlostavljanje (Cyber-bullying)</i>	Neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđih pisama, slika i snimaka	Neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđih pisama, slika i snimaka	Neovlašteno fotografiranje i prikazivanje tuđih slika
<i>Vrbovanje (grooming), slanje eksplicitnih seksualnih poruka (sexting), virtualno zlostavljanje (Cyber-bullying)</i>	Neovlašteno prikupljanje ličnih podataka	Neovlašteno prikupljanje ličnih podataka	Neovlašteno korištenje ličnih podataka
<i>Vrbovanje (grooming), virtualno zlostavljanje (Cyber-bullying)</i>	Oštećenje kompjuterskih podataka i programa; Kreiranje i unošenje kompjuterskih virusa; Kompjuterske prevare; Kompjuterska sabotaza; Neovlašteni pristup kompjuteru, kompjuterskoj mreži ili elektronskoj obradi podataka	Oštećenje kompjuterskih podataka i programa; Kreiranje i unošenje kompjuterskih virusa; Kompjuterske prevare; Kompjuterska sabotaza; Neovlašteni pristup kompjuteru, kompjuterskoj mreži ili elektronskoj obradi podataka	Oštećenje kompjuterskih podataka i programa; Kreiranje i unošenje kompjuterskih virusa; Kompjuterske prevare; Kompjuterska sabotaza; Neovlašteni pristup kompjuteru, kompjuterskoj mreži ili elektronskoj obradi podataka
<i>Eksploatacija djece na internetu</i>	Korištenje kompjuterske mreže ili komunikacije kroz druga tehnička sredstva radi počinjenja krivičnog djela protiv seksualne slobode protiv maloljetnog lica		
<i>Eksploatacija djece na internetu</i>	Posredovanje kod prostitucije	Svodništvo i dobavljanje	Međunarodno vrbovanje radi prostitucije
<i>Eksploatacija djece na internetu</i>			Eksploatacija djece i maloljetnih lica u svrhu pornografije

Tabela 4: Pregled krivičnih djela vezanih za eksploataciju djece putem IKT-a, koja su definirana krivičnim zakonima APV, Crne Gore i RS i sa njima povezane definicije

APV poštuje Ustav Srbije, prema kojem “dijete uživa ljudska prava prikladna njihovoj dobi i stanju mentalne zrelosti” (čl. 64). U Ustavu RS i Bosne i Hercegovine, pravo na nepovredivost ljudskog dostojanstva, tjelesnog i duševnog integriteta, privatnost i osobnog i porodičnog života proteže se na sve osobe, uključujući i djecu. Ustav Crne Gore jamči djeci posebnu zaštitu od psiholoških, fizičkih, ekonomskih i drugih vrsta izrabljivanja i zlostavljanja. Prema tome, pravo na sprečavanje i zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja putem IKT-a jasno je istaknuto u svim ustavnim poveljama zemalja entiteta/autonomnih pokrajina obuhvaćenih istraživanjem.

Porodični zakoni Republike Srbije, Crne Gore i Republike Srpske naglašavaju najbolji interes djeteta kao smjernicu za sve sudionike koje se bave aktivnostima vezanim za djecu, kao i obavezu države da poduzme sve potrebne mjere koje osiguravaju poštivanje, zaštitu i unapređenje njihova prava, i da ih zaštite od zanemarivanja, fizičkog i psihičkog zlostavljanja, i bilo kojeg drugog oblika iskorištavanja.

Krivični zakoni također ukazuju na brojne sličnosti u odredbama koje se tiču sljedećih krivičnih djela, a koje su raznoliko definirane u APV, Crnoj Gori i RS: proizvodnja, prikazivanje i posjedovanje dječije pornografije; nagovaranje maloljetnika da svjedoči ili učestvuje u seksualnim činovima; neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđih zapisa, slika i snimaka; neovlašteno sakupljanje ličnih podataka;

krivična djela protiv sigurnosti kompjuterskih podataka; dobavljanje u svrhu prostitucije. Ako se široko tumače, takva krivična djela se mogu podvesti pod definicije navedene u svrhu ovog istraživanja. Ono što je zanimljivo je da ne postoji krivično djelo koje se odnosi na koncepte *sexting-a*, *grooming-a* i *cyber-bullying-a* kao takvih, već samo u širem tumačenju propisa o dječijoj pornografiji ili neovlaštenom korištenju ličnih podataka ili slika. Ono što je naročito relevantno za temu ovog istraživanja su krivična djela koja su definirana kao:

- “korištenje kompjuterske mreže ili komunikacija putem drugih tehničkih sredstava radi počinjenja krivičnih djela protiv seksualne slobode, u koje je uključeno maloljetno lice” (Republika Srbija – APV), i
- “iskorištavanje djece i maloljetnika u pornografske svrhe” (RS).

Takve detaljne definicije krivičnih djela u APV-a i RS-a trenutno, u nekim slučajevima, nailaze u dotičnim zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama učesnicama na praznine ili neadekvatne zakonske odredbe koje nisu u skladu s najnovijim dostignućima u IKT i sa njim povezanim kriminalnim ponašanjima. Međutim, može se reći da takve odredbe predstavljaju najnaprednije korake u zaštiti djece od eksploatacije putem IKT-a prema zakonskim odredbama u geografskom opsegu ovog istraživanja (vidi definiciju “eksploatacije djece na internetu”).

Specijalni izvještaji institucija ombudsmana iz zemalja učesnica/entiteta/autonomnih pokrajina pružaju detaljnije informacije o pojedinim zakonskim okvirima i konkretnim aktivnostima koje su provele relevantne institucija u oblasti borbe protiv iskorištavanja djece putem IKT-a, kao i preporuke za unapređenja u normativnom sistemu i usklađivanje s međunarodnim pravnim standardima.

U zaključku, nacionalni pravni okvir u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama koje su učestvovala u istraživanju općenito su u skladu s međunarodnim standardima zaštite djece od seksualnog iskorištavanja putem IKT-a, na način kako je to naznačeno u pravno obvezujućim dokumentima koje su pojedine države potpisale. Međutim, provedba obvezujućih i relevantnih međunarodnih propisa i zahtjeva ograničena je zbog nepotpunog transponiranja istih u nacionalno zakonodavstvo dotičnih zemalja/entiteta/autonomnih pokrajina iz ovog istraživanja. Pravne praznine koje utječu na adekvatnu zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja putem IKT-a istaknute su u Tabeli 3 (vidi gore). Ovo istraživanje je pomoglo da se identificiraju određeni nedostaci u provedbi propisa i zahtjeva navedenih u Konvenciji Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja. Konkretno, zakoni koji su na snazi u Crnoj Gori i Republici Srpskoj, nisu, čini se, usklađeni sa članom 23¹², jer im nedostaju sveobuhvatne definicije kaznenih djela u virtualnom svijetu. U tom smislu, Institucije ombudsmana Crne Gore preporučila je uvođenje posebnog propisa kojim će se adekvatno kriminalizirati novi oblici eksploatacije djece putem IKT-a, npr. na sličan način kako je to propisano u Krivičnom zakonu Republike Srbije: “Upotreba kompjuterske mreže ili komunikacije preko drugih tehničkih sredstava za počinjenje krivičnih djela protiv seksualne slobode, u koje je uključeno maloljetno lice.” Za više sveobuhvatan popis preporuka na razini zakonodavstva, molimo pogledajte odjeljak 3.b. a i pojedinačne izvještaje iz APV, Crne Gore i RS.

I.c. Odredbe o zaštiti djeteta koje su usvojile IKT kompanije – Pregled relevantnih dokumenata

Istraživanje je uključivalo pregled etičkih standarda koje primjenjuju IKT kompanije koje djeluju u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama koje su obuhvaćene ovim istraživanjem, tj. njihovim etičkim kodeksima ponašanja i relevantnim politikama. Pregled se posebno fokusirao na glavne operatere mobilne telefonije. Obrazloženje za ovakav izbor leži u činjenici da u današnje vrijeme maloljetnici u velikoj mjeri pristupaju internetu sa svojih smart telefona bez nadzora odraslih i tako se izlažu povećanim rizicima iskorištavanja¹³. Suštinsko pitanje kod pristupanja relevantnim dokumentima iz privatnog sektora je bilo do koje mjere oni ogledaju zanimanje za dječiju sigurnost i da li su nastali iz perspektive dječijeg prava i u skladu sa međunarodnim standardima za zaštitu.¹⁴

Rezultati ovakve analize nisu nimalo utješni. Pojam korporativne društvene odgovornosti je još uvijek relativno nov u jugoistočnoj Evropi i stoga nije u velikoj mjeri primijenjen u svakodnevnoj praksi privatnog sektora. Štaviše, politike korporativne društvene odgovornosti u regionu se uglavnom tiču podrški kulturalnim i društvenim inicijativama ili, u nekom slučajevima, humanitarnih akcija namijenjenih

12 Član 23 – Solicitation of children for sexual purposes

Each Party shall take the necessary legislative or other measures to criminalize the intentional proposal, through information and communication technologies, of an adult to meet a child who has not reached the age set in application of Član 18, paragraph 2, for the purpose of committing any of the offences established in accordance with Član 18, paragraph 1.a, or Član 20, paragraph 1.a, against him or her, where this proposal has been followed by material acts leading to such a meeting (Council of Europe Konvencija on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse).

13 Usljed nedostatka sveobuhvatnih podataka na regionalnom nivou za jugoistočnu Evropu, brzo poređenje globalnih trendova može pružiti uvid u to koliko je važno pristupanje djeteta internetu putem mobitela. U Istraživanju o sigurnosti djece iz 2012. koje je provelo Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije Crne Gore navode se sljedeći podaci: 26,5% anketirane djece internetu pristupa putem mobitela, dok 51,6% njih internetu najčešće pristupa iz sojih soba. Kompletan izvještaj je dostupan na: <http://www.mid.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=110882&rType=2&file=Istrazivanje%20o%20bezbjednosti%20djece%20na%20Internetu.pdf>. Ti podaci su u skladu s trendovima u Sjevernoj Americi gdje 27% tinejdžera internetu pristupa putem mobitela (<http://www.webwisekids.org/programs-facts-statistics-beseen.html>).

14 Vidi odjeljak 1.a.

društveno ugroženim kategorijama kao što su osobe sa invaliditetom. Naslovnice i tekstovi analiziranih izvještaja o korporativnoj društvenoj odgovornosti su preplavljeni prizorima sretne, razigrane djece, iako bliži uvid u njihove sadržaje otkriva da mobilni operateri takve slike koriste u svrhu prodaje, a ne kao konkretno opredjeljenje ideji sigurnosti djeteta tokom korištenja interneta. U stvari, čini se da samoregulacijski okvir glavnih IKT kompanija u APV-u, Crnoj Gori i RS-u odgovara zakonskim zahtjevima, zahtjevima tržišta, ili u najboljem slučaju, zahtjevima korisnika, a ne opredjeljenosti ideji zaštite djece od iskorištavanja tokom korištenja njihovih usluga. U smislu prava djeteta, nije uočena veća razlika između mobilnih operatera sa državnim učešćem ili u vlasništvu države i privatnih. Štaviše, elementi sigurnosti djeteta tokom korištenja interneta nisu propisani pravnom regulativom koja se odnosi na IKT kompanije u datim zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama, tako da su bilo kakve slične inicijative u privatnom sektoru u suštini rezultat dobre volje i tržišne strategije a ne počinjanja pravnim obavezama. Uzimajući sve u obzir, podaci do kojih se došlo sadašnjim istraživanjem upućuju na to da:

- sigurnost djeteta tokom korištenja interneta nije navedena među prioritetima politika i djelovanja korporativne društvene djelatnosti skoro ni jednog mobilnog operatera u APV-u, Crnoj Gori i RS-u, kao što potvrđuju rezultati upitnika (vidjeti odjeljak 2.b. Iskustva i opažanja roditelja, stručnjaka, IKT Kompanija, medija u vezi s iskorištavanjem djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija: uloge i odgovornosti);
- politike koje se sprovode u praksi, kao što je navedeno u izvještajima i etičkim kodeksima ponašanja IKT kompanija, nisu u skladu sa onim što se preporučuje međunarodnim aktima (vidjeti u odjeljku 1.a. referenca za sljedeće međunarodne dokumente i povezane odredbe: CoE Konvencija o zaštiti djece protiv seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (2007) i Preporuka (2001)16 Ministarskog Komiteta o zaštiti djece protiv seksualnog iskorištavanja).

AP Vojvodina

Sa stajališta prava djeteta, kodeksi etičkog ponašanja m:tel Telekoma Srbije i Vip Srbije nisu na zadovoljavajućem nivou jer sadrže samo kratke propise o pravnoj zaštiti klijenta u fazi zasnivanja pretplate i tokom njenog trajanja, kao i propise o zaštiti podataka. Jedini izuzetak predstavlja kompanija Telenor Srbija koja posebno djeluje na polju sigurnosti djeteta tokom korištenja interneta, koja se shvata kao sprečavanje distribucije neodgovarajućih sadržaja. Kao što je navedeno u njihovom Izvještaju o održivim poslovnim aktivnostima iz 2011., aktivnosti kompanije u ovoj oblasti uključuju i potpisivanje sporazuma sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Srbije 2010. “o strateškoj saradnji s ciljem uvođenja filtera za blokiranje pristupa svim ilegalnim web stranicama s elementima seksualne zloupotrebe djece. Korisnici Telenora koji pokušaju pristupiti web stranicama ove vrste putem svojih mobitela ili računara se prespavaju na našu “Stop stranicu”. Od početka realizacije ovog projekta zabilježeno je 116 takvih slučajeva. U isto vrijeme, Odjel za cyber kriminal Ministarstva unutrašnjih poslova dostavio je Telenoru spisak stranica za koje su Ministarstvo unutrašnjih poslova i Interpol utvrdili da sadrži ilegalne materijale.¹⁵” Mada su vrijedne pohvale, tehnike blokiranja, zajedno s opisanom praksom razmjene informacija s relevantnim državnim i međunarodnim institucijama za provedbu zakona, ostavljaju neriješeno pitanje procesuiranja počinitelja, i poduzimanja adekvatnih mjera za borbu protiv iskorištavanja djece putem informacijskih i telekomunikacijskih tehnologija.

Crna Gora

U kodeksima etičkog ponašanja Crnogorskog Telekoma i m:tel Crne Gore, kao ni u njihovim najnovijim godišnjim izvještajima koji uključuju informacije o aktivnostima korporativne društvene odgovornosti nema elemenata zaštite djeteta na internetu. Zanimljivo je da je u vrijeme sastavljanja ovog dokumenta, lokalni ogranak Telenor Groupa nije na internetu objavljivao izvještaje o korporativnoj društvenoj odgovornosti s informacijama o sigurnosti djeteta tokom korištenja interneta i prijavljenim pokušajima iskorištavanja ili drugim ilegalnim aktivnostima. Na web stranici Telenora Crne Gore spominju se filteri za blokiranje pristupa ilegalnim web stranicama s elementima seksualne zloupotrebe djece;¹⁶ međutim, do momenta izrade ovog izvještaja nije bio potpisan nikakav sporazum s relevantnim lokalnim i međunarodnim institucijama za provedbu zakona.

Republika Srpska

Segmentom mobilne telefonije u Republici Srpskoj dominiraju: m:tel Bosna i Hercegovina, BA Telekom i HT Eronet. Osim u slučaju m:tel, čini se da se pitanje prava djeteta da bude zaštićeno od iskorištavanja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija ne pojavljuje u relevantnim dokumentima najvećih mobilnih operatera u RS-u. Kako što je navedeno u njenom Izvještaju o korporativnoj društvenoj odgovornosti iz 2011., ova kompanija saraduje s organizacijom Ombudsman za djecu RS-a i Agencijom za informaciono društvo RS-a na projektu sigurnosti djece na internetu.¹⁷ Konkretno, m:tel organizuje radionice za djecu, roditelje i nastavnike o rizicima na internetu i objavio je i distribuirao letke s informacijama o ovom problemu. U okviru ovog projekta, osnovan je edukativni internet portal djecanainternetu.org.

15 http://www.telenor.rs/media/TelenorSrbija/fondacija/Fondacija_Izvestaj_2011-ingleski.pdf

16 <http://www.telenor.me/en/About-Telenor/Corporate-responsibility/Safety/>

17 http://www.mtel.ba/images/content/DOP/IODO_2011.pdf

2. RAZUMIJEVANJE FENOMENA

Da bi se na adekvatan način shvatio fenomen iskorištavanja djece putem informacijske i komunikacijske tehnologije i sav njegov društveni značaj i implikacije, neophodno je uzeti u obzir način na koji ga razumiju različiti akteri i učesnici. U narednim poglavljima bit će iznesena iskustva i opažanja djece, roditelja, stručnjaka, IKT kompanija, agencija za medije u vezi s iskorištavanjem djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija prikupljena tokom rada na terenu opisanog u ovom izvještaju. Rezultati s terena će biti naročito od koristi kod stjecanja uvida u direktna iskustva, shvatanja rizika i opće znanje o virtualnom svijetu, kao i kod demistificiranja zabluda povezanih s ovom temom. Kao uvodnu napomenu treba navesti da, uprkos različitostima u uzorcima istraživanja u APV-u, Crnoj Gori i RS-u, ključni zaključci kod većine zajedničkih tema su slični. Ta istovjetnost ukazuje na fundamentalne društveno-kulturološke sličnosti kad su u pitanju potrebe i šabloni ponašanja, kao i rizici koji prate odnos između virtualnog i stvarnog svijeta, a koji su povezani s globalnim trendovima u korištenju informacijskih i komunikacijskih tehnologija nego s regionalnim afinitetima.

2.a. Iskustva i opažanja djece u vezi s iskorištavanjem putem informacijske i komunikacijske tehnologije: prilike i rizici

U skladu s navedenom metodologijom, rezultat ovog istraživanja je važan u smislu kvalitete, ali je to ipak djelimičan zapis o prilikama i rizicima, onako kako ih opažaju i doživljavaju djeca u zemljama/entitetima/autonomnim pokrajinama u kojima je istraživanje provedeno. S druge strane, fokus na prilike, dakle, osnovne potrebe za informacijama, društvenim kontaktom, zabavom, između ostalog, koje bivaju zadovoljene zahvaljujući korištenju informacijskih i komunikacijskih tehnologija dao je uvid u razloge zbog kojih djeca troše značajan dio svog vremena online, učestvujući u različitim aktivnostima. Otvoren razgovor s djecom o njihovim navikama kod korištenja interneta je, s druge strane, bio privilegovan način da se identificiraju rizici povezani s korištenjem informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Kao rezultat diskusija fokus grupe s djecom o ovoj temi, iskristalisala su se visoko-rizična ponašanja, na osnovu kojih su identifikovane oblasti u kojima treba poboljšati politike prevencije i zaštite. Nadalje, vrijednost diskusija fokus grupe, koje su odabrani metod prikupljanja podataka u ovom istraživanju, je njihov potencijal da kod djece podignu svijest o opasnostima s kojima se mogu suočiti na internetu.

Iskustva i opažanja djece od 10 do 13 godina

Djeca od 10 do 13 godina koja su učestvovala u diskusijama fokus grupe uglavnom su tvrdila da internet koriste za zabavu (online igranje igrica, društveni kontakti putem društvenih mreža poput Facebooka, Skypea, slušanje muzike, informisanje o sportskim događajima), a ne u obrazovne svrhe, npr., za traženje informacija u vezi sa školskim aktivnostima. Djeca su na pitanje da li bi davanje svog broja telefona ili adrese osobi koju su upoznali u chat roomu, kako bi se lično upoznali, smatrali prikladnim ponašanjem, dala vrlo različite odgovore, u APV-u (100% neprikladno), Crnoj Gori (64% neprikladno) i RS-u (96% neprikladno).

Gotovo svi ispitanici koji su dali negativan odgovor su kao razlog za to naveli zloupotrebu ličnih podataka ili mogućnost da u kontakt s njima pokušava stupiti osoba s lažnim profilom. Što se tiče dijeljenja ličnih fotografija s osobama koje su upoznali na internetu, djeca su uglavnom izrazila zabrinutost za svoju sigurnost i strah od zloupotrebe tih fotografija u pornografske svrhe, te su zbog toga kazala da će se suzdržati od takvog ponašanja. Međutim, priznali su da su postavili svoje lične fotografije na Facebook.

Djeca u ovoj dobnoj skupini uglavnom gledaju s neodobravanjem na učestvovanje u online izvlačenjima kod kojih je potrebno unijeti lične podatke, osim u situacijama kad smatraju da mogu sami “provjeriti” ozbiljnost takvih izvlačenja. S izuzetkom djece u Crnoj Gori, većina ispitanika ne bi u to uključila roditelje. Ispitanici su imali podijeljene odgovore na pitanje šta bi radili u slučaju nasilja na internetu u nekom chat roomu – dvije trećine njih ne bi reagovalo na to obavještanjem odgovorne odrasle osobe (sljedećim redoslijedom: roditelji, pedagozi, nastavnici i policija), a preostala trećina bi uglavnom bila nespremna da lično odgovori na incident, dok bi jedan manji dio to uradio. Kad je riječ o poštivanju pravila korištenja informacijske i komunikacijske tehnologije koja su dogovorena s roditeljima, najčešće mišljenje je da se takva pravila mogu prekršiti ukoliko se odnose na vremensko ograničenje korištenja interneta, dok bi se trebala poštovati ukoliko se odnose na pristup određenom sadržaju (RS); ili kod pristupa informacijskim i komunikacijskim tehnologijama van doma, dakle, ako roditelji neće saznati za to (APV i Crna Gora). Gotovo svi ispitanici su također kazali da, iz straha od zloupotrebe, ne bi otkrili šifre za svoje emailove ili profile na društvenim mrežama. U slučaju APV-a i RS-a, nije bilo nedvosmislenog mišljenja o tome da li bi odbili ili pristali da lično upoznaju osobu koju su upoznali na internetu, s tim da bi malo više njih odbilo takvo upoznavanje. Najveći broj djece u Crnoj Gori tvrdi da bi takvo upoznavanje bilo opasno, te da bi, u slučaju da pristanu na to, obavijestili roditelje. Djeca koja bi pristala, za mjesto susreta bi odabrali neko javno mjesto, ili otišli u društvu s poznatom osobom. U ovom uzorku ispitanika su prijavljene neprijatne situacije povezane s iskorištavanjem putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija u APV-u i RS-u, dok djeca u Crnoj Gori nisu prijavila takva iskustva, i osjećaju se relativno sigurnima jer smatraju da mogu lako “blokirati” bilo kakav pokušaj iskorištavanja.

Ključni nalazi kod djece od 10 do 13 godina

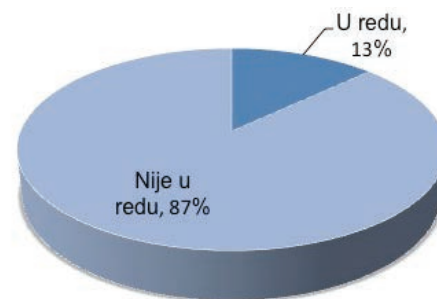
Ukratko, na osnovu uglavnom **naivnih zabluda koje imaju o opasnostima**, djeca u ovoj dobnoj skupini **većim dijelom nisu svjesna stvarnih rizika korištenja informacijskih i komunikacijskih tehnologija**. Oni **ne vide jasnu povezanost između rizika u virtualnom i fizičkom svijetu**, mada **jasno shvataju šta društvo očekuje od njih**; također ih karakteriše urođena radoznalost koju diktira njihov psihosocijalni razvoj, što ih potiče na **potencijalno opasno ponašanje koje nije kompenzirano adekvatnim odbrambenim mehanizmima**.

Iskustva i opažanja adolescenata od 14 do 18 godina

Opažanja **adolescenata od 14 do 18 godina** su pomalo slična onima djece od 10 do 13 godina. Značajne razlike su se pojavile, s jedne strane zbog toga što su u različitoj fazi kognitivnog razvoja i razvoja u ponašanju u odnosu na djecu uzrasta od 10 do 13 godina, a s druge strane između zemalja/entiteta/autonomnih pokrajina u kojima je istraživanje provedeno zbog mogućih kulturoloških razlika i društvenih navika. Internet je za adolescente način života, i oni mu pristupaju radi zabave (slušanje muzike, korištenje Skypea, Facebooka i drugih društvenih mreža, gledanje YouTube videa i filmova), kao i u obrazovne svrhe, npr. za izradu školskih projekata. Na internetu dnevno prosječno provedu i do šest sati (Crna Gora), što je povećano vikendima (i po cijeli dan u APV-u i Crnoj Gori). Povećana online aktivnost dovodi do veće mogućnosti pojave iskorištavanja djeteta.

Većina anketiranih adolescenata tvrdi da zbog straha od zloupotrebe nikad nisu podijelili lične podatke s osobama koje su upoznali na internetu. Kad bi to i uradili, to bi bilo s ljudima koji im se “svidaju” i s kojima već dugo održavaju kontakt putem interneta (Crna Gora). Međutim, oni koji su priznali da su to uradili, spomenuli su i da je takva informacija data samo osobama koje su upoznali u okviru zajedničkih aktivnosti u poznatom društvenom okviru, kao što su aktivnosti u okviru zajednice (RS). Adolescenti tvrde da su njihove fotografije dostupne svim osobama s kojima su u kontaktu putem Facebooka, mada gotovo svi ispitanici tvrde da ih nikad ne bi poslali nekome koga su upoznali na internetu (APV i RS). Zahtjeve da kao prijatelje na Facebooku prihvate potpuno nepoznate osobe nikad ne prihvataju, osim ako zahtjev ne šalje prijatelj prijatelja (APV i RS). Ispitanici koji su ostavili dojam otvorenijih osoba su i oni koji tvrde da lakše odobravaju

Da li je u redu dati svoju adresu ili broj telefona osobi koju ste upoznali na internetu?

Slika 1: Mišljenje djece od 10 do 13 godina o opasnostima davanja svojih kontakt informacija ljudima koje su upoznali na internetu

zahtjeve za postajanje prijateljem. Adolescenti u RS su naveli sljedeća negativna online iskustva: uvrede i prijetnje, izloženost eksplicitnim scenama, video materijalima s scenama nasilja neke vrste; među neprijatnim iskustvima koja su doživjeli je i hakiranje njihovog Facebook profila, objavljivanje neprikladnih fotografija, poruka i YouTube videa. Za razliku od rezultata istraživanja o sigurnosti djece tokom korištenja interneta koje je 2012. provelo Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije Crne Gore, kada je 15,9% ispitanika priznalo da su doživjeli neprijatne situacije tokom korištenja interneta, u ovom istraživanju su adolescenti iz APV-a i Crne Gore negirali takve pojave. Međutim, kazali su i kako im ideja lažnih profila i nasilja nad vršnjacima na društvenim mrežama nije nepoznata. Prema tvrdnjama adolescenata, roditelji su informisani o online aktivnostima svoje djece, mada su njihova IT znanja vrlo ograničena (RS); dok u potpunosti vjeruju svojoj procjeni (Crna Gora), roditelji uglavnom upozoravaju adolescente na moguće rizike i potiču ih da ne uspostavljaju kontakt s nepoznatim osobama (RS). Međutim, učesnici

fokus grupe iz ove dobne skupine smatraju da je, s obzirom na široko prisustvo pametnih telefona i činjenicu da se mogu koristiti bilo gdje i u bilo koje vrijeme (npr. u dječijoj sobi uveče) roditeljska kontrola pristupa informacijskim i komunikacijskim tehnologijama mala, čak i kada se tiče samo ograničavanja vremena provedenog na internetu. Svi ispitanici su izjavili kako, iz straha od zloupotrebe, ne bi podijelili s navodnim provajderima internet usluga šifre za svoje emailove ili profile na društvenim mrežama. Mada su uvjereni da su adekvatno informisani o ovome, prethodno istraživanje je pokazalo da bi 90% adolescenata u Crnoj Gori voljelo imati više informacija o sigurnijem korištenju interneta. U ovoj istrazi je uzorak istraživanja medijske događaje na ovu temu, vannastavne radionice u školi ili zajednici, obuke, javne debate i seminare naveo kao učinkovit način da se dobije više informacija o sigurnom korištenju informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Ogromna većina ispitanika tvrdi da nikad nisu lično upoznali osobe koje su upoznali na internetu, dok je u mnogim slučajeva navedeno kao nešto što se desilo “prijatelju”. Oni koji su priznali da su lično upoznali osobu koju su upoznali na internetu su kao mjeru zaštite odabrali da to urade u društvu vršnjaka od povjerenja, mada su pristali na takve sastanke samo s osobama iz poznatog društvenog okvira, kao što su učešće u zajedničkim društvenim aktivnostima i aktivnostima unutar zajednice.

Ključni nalazi kod adolescenata od 14 do 18 godina

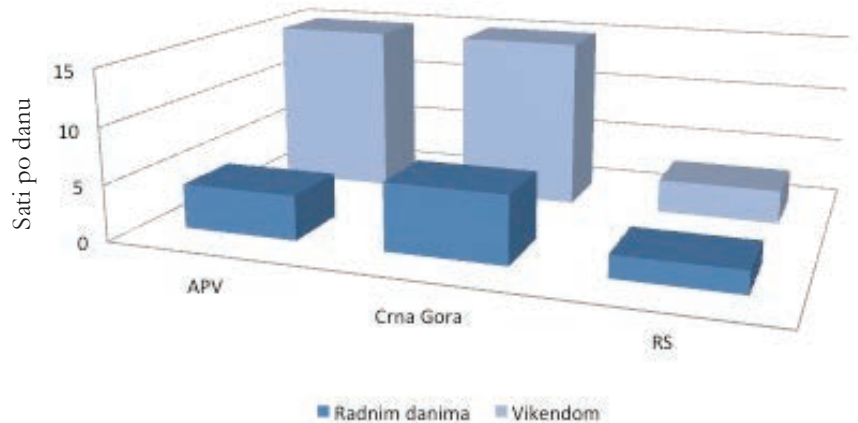
Adolescenti od 14 do 18 godina su ispoljili veliko samopouzdanje kad je u pitanju njihovo ponašanje na internetu, koji radnim danima koriste dobrim dijelom dana, a vikendom gotovo stalno. Općenito gledano, dovoljno su svjesni mogućih rizika povezanih s korištenjem interneta i imaju dosta dobre odbrambene mehanizme, mada u nekim slučajevima, kad sebe trebaju zamisliti kao potencijalnu žrtvu, to samopouzdanje izaziva osjećaj da se to ne odnosi na njih i da su svemoguć. Međutim, otvoreni su za i zainteresovani za to da saznaju više o sigurnijem korištenju interneta, uglavnom kroz učešće na školskim aktivnostima na ovu temu. Adolescenti također uživaju neopravdano puno povjerenje svojih roditelja, koji uglavnom nemaju adekvatno IT znanje.

2.b. Iskustva i opažanja roditelja, stručnjaka iz institucija i organizacija civilnog društva, IKT kompanija, medija u vezi s iskorištavanjem djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija: uloge i odgovornosti

Ključni pokazatelj diskusija fokus grupe s odraslim osobama odgovornima za online sigurnost djece bio je nivo njihovog razumijevanja uloge koju imaju, i svjesnosti svojih odgovornosti. Naročito:

- Diskusije fokus grupe s roditeljima nam je omogućila da s lakoćom provjerimo pouzdanost podataka prikupljenih od djece, i testiramo tačnost ključnih nalaza s diskusija fokus grupa s djecom oba uzrasta;
- Predstavnici javnih ustanova, sektora civilnog društva, IKT kompanija, agencija za provođenje zakona i ministarstava pomogli su u identifikaciji praznina koje postoje kod zakonskih odredbi kad je u pitanju zaštita djece od iskorištavanja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija i implementacije;
- Izdvajanje informacija (“press clipping”) o načinu na koji se u medijima tretiraju vijesti o iskorištavanju djece na internetu je

Koliko vremena dnevno provodite na internetu?

Slika 2: Vrijeme provedeno online – prema podacima anketiranih adolescenata od 14 do 18 godina (u satima)

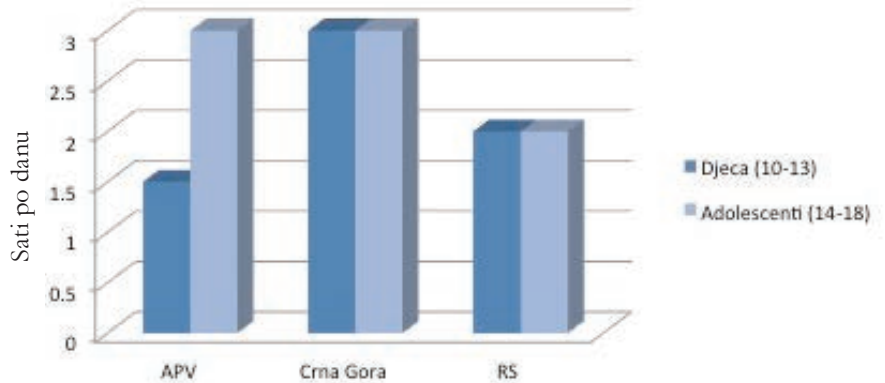
omogućilo da se da uvid u širi kontekst aktera, a koji indirektno utječe na njihova opažanja i donošenje odluka.

Iskustva i opažanja roditelja

Kod roditelja je uočeno da imaju umanjenu percepciju vremena koje njihova djeca provode online (dva sata radnim danima, više od dva sata vikendima; što je dijete starije, to mu je dopušteno više vremena na internetu). Poređenje sa Slikom 2 (Vrijeme koje provode online – na osnovu podataka anketiranih adolescenata uzrasta od 14 do 18 godina, iznad), Slika 3 (Vrijeme koje djeca i adolescenti provode online – na osnovu podataka roditelja, ispod) pokazuje kako roditelji, u smislu vremena provedenog na internetu, mogu imati iskrivljenu percepciju izloženosti njihove djece riziku povezanom s korištenjem IKT-a.

Roditelji su se sa djecom dogovorili o maksimalnom vremenu tokom kojeg mogu koristiti internet, mada priznaju da nisu u situaciji da ih nadziru zbog posla i drugih svakodnevnih obaveza. Mišljenja su da su informacijske i komunikacijske tehnologije s jedne strane korisne zbog lakog pristupa informacijama u edukativne i kreativne svrhe i zato što predstavljaju jeftiniji medij za ostvarivanje komunikacije nego što je to telefon, a s druge strane negativne zbog udaljavanja, ovisnosti, sjedilačkog načina života, loših verbalnih vještina, izloženosti neprikladnim sadržajima i kontaktima sa strancima koje se vezuju s njihovim korištenjem. Roditelji su u pravu kad misle da su korištenje Facebooka i drugih društvenih mreža glavna online aktivnost njihove djece, nakon čega slijede korištenje Skypea i YouTubea. Međutim, kad je riječ o konkretnom sadržaju IKT interakcija, roditelji ih gotovo u potpunosti nisu svjesni, i ne razumiju način na koji funkcionišu. Na prijedlog da razmisle o tome koji je svijet opasniji za njihovu djecu, virtualni ili stvarni, roditelji su u većini slučajeva zabrinuti zbog oba, mada su naizgled bili zabrinutiji zbog toga što ne znaju dovoljno o konkretnim opasnostima, i općenito, zbog svog neznanja kad su u pitanju nove tehnologije. Roditelji zbog toga djeci daju samo općenita upozorenja o sigurnosti na internetu, s generaliziranim izjavama poput: “ne razgovaraj s nepoznatim osobama”, umjesto da im daju konkretne smjernice kako da se zaštite. Na pitanje da budu precizniji kad su u pitanju rizici s kojima se njihova djeca suočavaju na internetu, kao odgovore su naveli pedofiliju, lažne profile i izloženost neprimjerenim sadržajima. U svakom slučaju, roditelji uglavnom nisu mogli podijeliti s moderatorima diskusija fokus grupa detaljniji opis konkretnih primjera ili slučajeva iz stvarnog života iskorištavanja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija u kojima su možda učestvovala njihova djeca, što je u suprotnosti s uočenim na diskusijama fokus grupa djece i adolescenata (vidi odjeljak 2.a.). Anketirani roditelji su često naglašavali da je otvoren razgovor sa djecom o korištenju Facebooka dobar mehanizam zaštite od iskorištavanja, mada su u nekim slučajevima savjeti roditelja bili neadekvatni, naivni, ili čak kontraproduktivni. U većini slučajeva roditelji vjeruju da njihova djeca nisu, niti bi ikada pristala da se lično nađu s osobom koju su upoznali preko interneta, mada priznaju da je njihov nadzor ograničen. Gotovo ni jedan roditelj nije upoznat s pojmovima “sexting” (slanje poruka seksualnog sadržaja) “grooming” (pripremanje za daljnji kontakt) i “cyber-bullying” (nasilje preko interneta) kao takvim, mada su, nakon što im je objašnjeno šta znače, tvrdili da znaju za sve njih, osim za “grooming.” Roditeljima je, zbog prisustva vrlo sličnog

Koliko vremena vaše dijete provodi online?

Slika 3: Vrijeme koje djeca i adolescenti provode online – na osnovu podataka roditelja

.....

Slika 4: Upoznatost roditelja s konceptima “sextinga,” “groominga” i “cyber-bullyinga”

koncepta u stvarnom životu, i značajne pokrivenosti medijima istog (vidi poglavlje Medijsko predstavljanje fenomena) najpoznatiji pojam “cyber-bullying”.

Osim pojedinaca koji imaju stručno znanje o ovome, kao što su, naprimjer, policajci koji rade na projektima borbe protiv cyber kriminala i IT stručnjaci, roditelji uglavnom nisu svjesni postojanja filtera i drugih zaštitnih softvera i/ili ih ne koriste. Što se tiče pravila o korištenju interneta dogovoreni s djecom, roditelji su svjesni da sama zabrana korištenja informacijskih i komunikacijskih tehnologija ne bi bila dovoljna, i da bi vjerovatno izazvala kontraefekat. Stoga se roditelji uglavnom odlučuju za nadzor. Međutim, čini se da fokusiranjem na dijalog i povjerenje kao jedine mjere zaštite, roditelji zapravo maskiraju svoje veliko nepoznavanje ove teme, što je potvrđeno poređenjem i provjerom informacija prikupljenih tokom diskusija fokus grupa s djecom i adolescentima. Zaključak je da, mada su vrlo zainteresovani za vođenje debate o iskorištavanju djece na internetu, roditelji priznaju da često nisu dorasli tom zadatku zbog toga što nemaju osnovna IT znanja, te da im je potrebno osnovno IT obrazovanje kako bi bolje zaštitili svoju djecu od iskorištavanja.

Ključni nalazi kod roditelja

Općenito, **roditelji razumiju povezanost između stvarnog i virtualnog svijeta, i činjenicu da će dobro obrazovano, fleksibilno dijete biti bolje zaštićeno od iskorištavanja na internetu.** Međutim, zbog njihovog ograničenog IT znanja, **roditelji uglavnom ne znaju za iskustva svoje djece na internetu i čini se da ne razumiju u potpunosti konkretne rizike povezane s određenim ponašanje svoje djece i načinima zaštite,** i zbog toga im ne daju adekvatnu podršku i nadzor.

Iskustva i opažanja predstavnika relevantnih javnih institucija koje se bave radom s djecom

Među **predstavnicima relevantnih javnih institucija koje se bave radom s djecom** bili su psiholozi, pedagozi, inspektori krim policije, suci, socijalni radnici, nastavnici informatike i nastavnici drugih predmeta. Njihovo iskustvo s primjerima iskorištavanja djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, i njihovo poznavanje načina zaštite je ograničeno. Zbog toga su izrazili potrebu za dodatnim stjecajem znanja kako bi mogli prepoznati žrtvu iskorištavanja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Ovaj fenomen se uglavnom doživljava kao vid zlostavljanja djeteta, naročito seksualne prirode. Tek nekolicina njih radi na ovoj temi, mada su svi svjesni da se informacija objavljene na internetu mogu koristiti za ilegalne radnje i postati sredstvo zloupotrebe. Kod procjene rizika od iskorištavanja online prisustva djeteta, stručnjaci, pored dječije pornografije, naročito opasnim smatraju korištenje Facebooka i drugih društvenih mreža, kao i različite vrste finansijskih prevara i krađe identiteta. Brojni stručnjaci koji su učestvovali u diskusijama fokus grupe naveli su da sistem društvene zaštite nije dobro organizovan, te da ne dozvoljava intervencije osim onih propisanih zakonom, koje se ponekad smatraju nedovoljnim za zadovoljavanje potrebe djeteta za zaštitom od iskorištavanja putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija. U kontekstu definisanja njihovih uloga i odgovornosti u borbi protiv iskorištavanja djece na internetu, stručnjake, u nedostatku konkretne regulative, samo moralne vrijednosti obavezuju da u djelo provedu propise zakona države. Osim u organizovanju posebnih obuka i publikacija s ciljem podizanja svijesti ljudi o ovoj problematici, stručnjaci općenito navode da uživaju u ograničenim mogućnostima konkretnih intervencija u borbi protiv iskorištavanja na internetu. Kod analiziranja ovog pitanja, u obzir se moraju uzeti specifičnosti lokalnih pravnih okvira (vidjeti pojedinačne izvještaje za APV, Crnu Goru i RS). Mane povezane s poslovima kojim se bave, poput nedostatka adekvatnih tehničkih kapaciteta, često ometaju rad stručnjaka u oblasti prevencije i zaštite djece od iskorištavanja na internetu, kao što su to u razgovoru o intervencijama u oblasti cyber kriminala, naročito naveli predstavnici policije. Opažanja ispitanika vis-à-vis definicija “sextinga,” “groominga” i “cyber-bullying” jednoglasno ukazuju na to da su ti koncepti kao takvi nerazumljivi. Umjesto toga, potreban im je opis istih kako bi ih razumjeli u lokalnom kontekstu, što ih i pokreće na poduzimanje neophodnih mjera za borbu protiv ovog fenomena. U smislu zvanične međuresorne koordinacije u borbi protiv iskorištavanja djece na internetu, stručnjaci su naveli nepostojanje osnove i adekvatnih platformi za razmjenu informacija, osim jedinog djelimično efikasnog instrumenta za to – zvaničnih dopisa. Sastanci tokom seminara i drugih obrazovnih aktivnosti predstavljaju važnu priliku za uspostavljanje nezvanične saradnje među različitim sektorima, mada ispitanici naglašavaju da bi, kako bi se povećala njena učinkovitost, ta razmjena informacija trebala biti ozvaničena. Njihovo razumijevanje funkcionisanja sistema zaštite je tačno u smislu pojedinačnih područja nadležnosti; međutim, naglašavaju presudnu ulogu koju roditelji imaju u uspostavljanju kontakta s relevantnim organima vlasti u slučaju da sumnjaju da postoji neki vid zloupotrebe/iskorištavanja.

Ključni nalazi predstavnika relevantnih javnih institucija koji se bave radom s djecom

Ukratko rečeno, **stručnjaci su pokazali dovoljno specijalizovanog poznavanja ovog fenomena,** mada bi bila **korisna dodatna edukacija van područja njihove stručnosti i fokusiranje na zaštitu** od iskorištavanja djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Općenito, **stručnjaci rijetko kad imaju tehničke i ljudske resurse potrebne za uspostavljanje međuresorne saradnje.** Također su naveli **nedostatak neophodne koordinacije, umrežavanja i mehanizama razmjene informacija, kako interno, unutar institucija, tako eksterno, s roditeljima,** s ciljem prevencije i borbe protiv iskorištavanja djece putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Iskustva i percepcije predstavnika organizacija civilnog društva

Predstavnici organizacija civilnog društva aktivnih na polju borbe protiv iskorištavanja djece na internetu podijelili su svoje percepcije o ovoj temi putem opširnih razgovora. Ključni nalazi terenskog rada na ovom uzorku izričito su potvrdili ono što se čulo na raspravama fokusnih grupa sa stručnjacima iz državnih institucija. Zapažanja iz ovog uzorka se mogu sažeti kako slijedi:

- **institucije na državnom nivou** imaju ključnu odgovornost kad je riječ o zaštiti djece i efikasnoj borbi protiv iskorištavanja, iako im **nedostaju odgovarajući kapaciteti i mehanizmi koordinacije**;
- **Uloga organizacija civilnog društva** u borbi protiv iskorištavanja djece na internetu **uglavnom je identifikovana na polju prevencije** (npr. organizovanje kampanja za podizanje svijesti djece) i **zagovaranja** za promjene na nivou sistema (npr. za povećanje efikasnosti mehanizama zaštite);
- Glavni izazovi koje su navele organizacije civilnog društva aktivne na ovom tematskom području kreću se od poteškoća u definisanju problema zbog iznimno brzog napredovanja IKT-a (informacijsko-komunikacijskih tehnologija) i srodnih nezakonitih aktivnosti, do slabih efekata njihovih napora, budžetskih ograničenja i održivosti, izolacije i nedostatka komunikacije s drugim akterima, netransparentnosti državnih institucija, nedostatka međusektorske koordinacije između relevantnih institucija, niske svijesti djece i roditelja, razumijevanja fenomena od institucija, neadekvatnog pravnog okvira kome nedostaju ključne definicije fenomena i posebni propisi na polju zaštite;
- Aktivnosti u kojima su organizacije civilnog društva najaktivnije su: edukativne radionice i savjetovanja za djecu i roditelje; istraživanja na društvenim mrežama, medijski nastupi te aktivnosti na zagovaranju uvođenja poboljšanja u sistemu prevencije;
- Ključni problemi na polju **inicijativa podizanja svijesti** obuhvaćaju: uključivanje djece od najranije dobi kako bi se smanjili rizici od iskorištavanja, pružanje aktivnog, korisnog znanja, npr. kako zaštititi lične podatke na društvenim mrežama, njegovanje kulture otvorenog dijaloga između roditelja i djece.

Razumijevanje IKT kompanija

Upitnici poslani IKT kompanijama (pružiocima internetskih usluga i mobilnim operaterima) vraćeni su s vrlo niskom participacijom¹⁸, što samo po sebi predstavlja zanimljiv nalaz i potvrđujući ono što je uočeno pri analizi etičkih kodeksa ponašanja i drugih relevantnih izvora informacija o društveno odgovornom poslovanju (vidi odjeljak 1.c).

Ispitanici su izjavili da se iskorištavanje djece putem IKT-a uglavnom odnosi na **pornografiju, izloženost štetnim i neprimjerenim sadržajima** (npr. web stranice koje sadrže informacije o grupama koje promoviraju mržnju, tehnikama za samoubistvo, otmicama, drogama, vršnjačkom nasilju, a koje počinitelji često koriste kao sredstvo pristupa potencijalnim žrtvama), i **zloupotrebe** usmjerene na postizanje drugih rezultata poput dobivanja ličnih podataka, ili izvršenja nasilnih djela koja podrazumijevaju kaznenu odgovornost. **Ispitanici iz IKT kompanija ne priznaju nikakvu ulogu ili odgovornost za prevenciju** djela iskorištavanja djece omogućenih korištenjem njihovih mreža i usluga, osim u slučaju uklanjanja ilegalnih sadržaja koje je sam pružalac usluga proizveo. **U smislu zaštite, njihov angažman je predviđen samo u slučaju kaznenih istraga koje pokrene policija** i to u obliku dostavljanja određenih podataka iz njihovih evidencija, koje uredno spremaju za tu svrhu.

U ovom slučaju, oni također imaju mogućnost da spriječe pristup određenim sadržajima, ako im to nalože agencije za provedbu zakona. Zaštitne intervencije ove vrste provedene su u malom broju slučajeva. Ispitanici uglavnom tvrde da **ni prevencija ni zaštita djece od seksualnog iskorištavanja omogućenog korištenjem njihove mreže nisu navedeni među prioritetima IKT kompanija**. Na pitanje o **raspoloživim sredstvima prevencije**, ispitanici su uglavnom naglasili važnost **boljeg roditeljskog nadzora i informatičkih vještina te korištenje antivirusnih programa i vatrozida, kao i softvera koji snima sve aktivnosti računara**. Što se tiče metoda zaštite, IKT kompanije su spomenule **uklanjanje neprimjerenog sadržaja sa svojih servera, te praćenje, filtriranje i blokiranje pristupa pornografskim materijalima iz svoje mreže, kao i tehnologije nove generacije** kao što su KAV, Palo Alto, Cisco, Fortinet, **koje ne nude krajnjim korisnicima, jer bi za to bila potrebna njihova saglasnost**. U tom smislu, priznali su da bi mogli, teoretski, imati aktivniju ulogu u obrazovnim projektima i kampanjama kojima je cilj upoznati roditelje sa specifičnim metodama i tehnikama za povećanje sigurnosti svoje djece pri korištenju IKT-a. Posebni opisi uključivanja IKT kompanija u borbi protiv iskorištavanja djece na internetu navedeni su u odjeljku 1.c. Međutim, oni vjeruju da takve aktivnosti nadilaze njihove dužnosti kao “neutralnih” pružalaca usluga kao što je dogovoreno ugovorima s klijentima, te da zaštita djece od svih oblika online iskorištavanja spada pod nadležnost državnih institucija. Anketirane **IKT kompanije nisu svjesne postojanja posebnih propisa koji se odnose na zaštitu djece od online eksploatacije**, osim onih koje se odnose na snimanje podataka za korištenje u kaznenim istragama i sudskim postupcima. **Nijedna od ispitanih IKT kompanija nema etički kodeks ponašanja koji uključuje posebne mjere zaštite djece od online iskorištavanja**, iako su neke od njih spomenule da bi mogle razmotriti njihovo usvajanje u budućnosti. U pogledu utvrđenih sinergija s drugim akterima u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a, ispitanici su navele **ograničenu koordinaciju i komunikacijske kanale s državnim institucijama, ali nikakve s organizacijama civilnog društva**.

Popunjavanje upitnika poslanih IKT kompanijama

Grafikon 5: Popunjavanje upitnika o iskorištavanju djece na internetu poslanih IKT kompanijama

18 25% u AP Vojvodini, 60% u Crnoj Gori, 26% u RS

Podaci od agencija za provođenje zakona i ministarstava

Agencije za provođenje zakona i ministarstva odgovorili su na upitnik u kojem su bili zamoljeni da podijele podatke o prijavljenim slučajevima iskorištavanja djece putem IKT-a tokom 2011. i 2012. godine na osnovu definicija korištenih u ovom istraživanju. Kao što je predviđeno u metodologiji, organi unutar nadležnih institucija koje se smatraju relevantnim za potrebe ovog istraživanja te koji su kontaktirani kao izvori informacija su: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo rada i socijalne politike te Ministarstvu pravde, uz lokalne prilagodbe zbog specifičnosti organizacionih shema institucija u svakoj pojedinačnoj zemlji / entitetu / autonomnoj pokrajini. Detaljne informacije o izvorima, relevantnim zakonskim propisima koji sadrže reference na gore navedene definicije, kao i broj prijavljenih, odbačenih i osuđenih slučajeva dostupni su u pojedinačnim izvještajima institucija ombudsmana u AP Vojvodini, Crnoj Gori i RS. Dva pitanja su vrijedna spomena kao uvodna napomena. Prvo, u nekim slučajevima su anketirane institucije vratile upitnike uz opažanje da nacionalni zakoni ne sadrže specifične propise koji se odnose na definicije ovog istraživanja kao što su “iskorištavanje djece putem IKT-a,” “sexting”, “grooming” i “cyber-bullying”, čime je onemogućeno prijavljivanje slučajeva u skladu s tim. U Crnoj Gori, primjerice, Ministarstvo unutrašnjih poslova je navelo da se kriminalizacija tih pojmova samo može temeljiti na širokom tumačenju člana 211. Kaznenog zakona koji se odnosi na prikaz pornografskog materijala u prisutnosti djece i proizvodnja i posjedovanje dječje pornografije. Drugo, neke od anketiranih institucija dovodile su u pitanje svoju nadležnost u ovoj tematici i / ili su nas upućivale na druge državne organe, kao što je to, primjerice, bio slučaj s Ministarstvom za informaciono društvo i telekomunikacije Crne Gore i Ministarstvom pravde Republike Srbije, što je onemogućilo prikupljanje sveobuhvatnih podataka.

Broj slučajeva	Prijavljeni slučajevi 2011.	Prijavljeni slučajevi 2012.	Podignute optužnice 2011.	Podignute optužnice 2012.	Presude 2011.	Presude 2012.	Osude 2011.	Osude 2012.
Iskorištavanje djece putem IKT u APV ^a	40	17	39	14	30	6	1	-
Iskorištavanje djece putem IKT u RS	3	3	-	-	-	-	-	-
Iskorištavanje djece putem IKT u CG	-	1	-	-	-	1	-	-
Sexting u APV	-	1	-	1	-	1	-	1
Sexting u CG	-	1	-	1	-	1	-	1
Sexting u RS	-	-	-	-	-	-	-	-
Grooming u APV	-	-	-	-	-	-	-	-
Grooming u CG	-	-	-	-	-	-	-	-
Grooming u RS	-	-	-	-	-	-	-	-
Cyber-bullying u APV	-	-	-	-	-	-	-	-
Cyber-bullying u CG	1	-	-	-	-	-	-	-
Cyber-bullying u RS	-	-	-	-	-	-	-	-
Ukupno	44	22	39	15	30	8	1	1

Tabela 5: Slučajevi iskorištavanja djece putem IKT-a, sextinga, groominga i cyber-bullyinga kao što je navedeno od agencija za provedbu zakona i relevantnih ministarstava

a Podaci Posebnog tužilaštva za visokotehnološki kriminalnog tužilaštva Republike Srbije odnose se na cijelu zemlju. Individualni podaci za **AP Vojvodinu** su od sedam policijskih uprava, što ukazuje na ukupni broj od **14 prijavljenih slučajeva u razdoblju 2011. - 2012. godine**.

Ključni nalazi ove analize, kao i konsultacija s predstavnicima relevantnih institucija mogu se sažeti kako slijedi:

- U razdoblju 2011. – 2012. godine zabilježen je značajan pad u broju prijavljenih slučajeva, podignutih optužnica, donesenih presuda i izrečenih osuda;
- U istom razdoblju, broj i oštrina presuda čini se minimalnom u odnosu na broj i ozbiljnost prijavljenih slučajeva, što upućuje na izuzetno blagu kaznenu politiku koja se primjenjuje na kaznena djela iskorištavanja djece putem IKT-a;
- Pravni vakuum u definiciji kaznenih djela u području iskorištavanja djece putem IKT-a u nacionalnim zakonodavstvima (vidi Odjeljak 1.b) odražava se u nemogućnosti anketiranih državnih institucija da pruže sveobuhvatne i nedvosmislene podatke o ovoj temi.

Prikaz fenomena u medijima

Tokom perioda od jedne godine u AP Vojvodini te jednog mjeseca u Crnoj Gori i RS, urađeno je praćenje medija uključujući i analizu tretmana vijesti u vezi s iskorištavanjem djece putem IKT-a od strane **agencija štampanih medija** s posebnim naglaskom na sljedeće pojmove:

1. *Online iskorištavanje djece i iskorištavanje putem mobitela*
2. *Facebook*
3. *Cyber-bullying*
4. *Online maltretiranje djece i maltretiranje preko mobitela*

Jasno je da su rezultati ove analize relevantniji za AP Vojvodinu zbog dužeg razdoblja istraživanja. Međutim, geografska i kulturna blizina situacija s kojima se regija suočava, kao i njena vrlo slične socioekonomska obilježja i širenje IKT-a među djecom opravdavaju pravljenje provizornih generalizacija u svakoj predmetnoj državi / entitetu / autonomnoj pokrajini. Kako bi se diskutovalo o sveobuhvatnom medijskom diskursu u koji su uronjeni svi akteri radi razumijevanja fenomena, sljedeće karakteristike se ističu kao posebno bitne za ovo istraživanje:

- Masovni mediji pokazuju **duboko zanimanje za pitanja koja se odnose** na sve oblike nasilja nad djecom i kršenja njihovih prava, uključujući i **iskorištavanje putem IKT-a**, međutim, stil izvještavanja nije u skladu s etičkim načelima kao što je definisano u kodeksima ponašanja koji regulišu rad novinara, a **nedostaju im i osnovno znanje i briga za prava djeteta**;
- U svim člancima, odrasli razgovaraju o problemima s kojima se suočavaju maloljetnici i njihovoj zaštiti, te predstavljaju jedni izvor informacija, čime se de facto **ušutkava glas djece i ograničava njihovo učešće u procesu pravljenja vijesti**;
- Marketinški prioriteti i srodne tendencije ka **senzacionalizmu kod izvještavanja o slučajevima nasilja nad maloljetnicima** oblikuju način na koji se tretiraju vijesti o iskorištavanja djece na internetu. Kao posljedica toga, **mediji doprinose širenju atmosfere bespomoćnosti i moralne panike oko ovog fenomena** umjesto da vrše usluge javnog informisanja sa svrhom obrazovanja i podizanja svijesti s ciljem da, primjerice, objasne kako prepoznati, prijaviti i boriti se sa slučajevima iskorištavanja djece putem IKT-a;
- **Izobličeno prikazivanje vijesti mistificira pravu prirodu fenomena**, što uzrokuje velike zablude kod čitatelja predlažući im uzorke za profiliranje i generalizaciju o **počiniteljima (odrasli muškarci) i žrtvama (djevojčice)**, osim u slučaju vršnjačkog nasilja, te dovodi do brkanja sredstva eksploatacije (npr. internet i Facebook) i kaznenog djela (pedofilija). Naročito su **djeca** (uglavnom **tinejdžeri**) u osnovi predstavljeni **kao pasivne žrtve** kojima se ne može vjerovati ili uključiti u mjere zaštite, umjesto kao nosioci prava ili potencijalni počinitelji. **Roditelji** koji se suočavaju sa slučajeva eksploatacije njihove djece **su nemoćni; osumnjičene** se odmah označava **kao grabljivce, a državni organi** (uglavnom policija) u priči se pojavljuju sa jednom i jedinom funkcijom: **da uhapse i ispitaju** osumnjičene;
- **Učestalost srodnih vijesti**¹⁹ (jednom u tri dana u Srbiji) pojačava u kombinaciji s određenim događajima, kao što je prezentacija rezultata iz specijaliziranog istraživanja o nasilju nad djecom, umjesto informativnog i obrazovnog obrazloženja relevantnog za temu;
- Standardi kvaliteta u analiziranim medijskim izvještajima nisu zadovoljavajući: autori rijetko potpisuju svoje članke, koji sadrže ozbiljne povrede propisa o privatnosti i anonimnosti, posebno kad je riječ o roditeljima i djeci, na temelju čega je često moguće identifikovati uključene osobe, fokus analiziranih medijskih izvještaja uglavnom je na odgovaranju na pitanja “kad” i “šta?” umjesto onog problematičnijeg “zašto?”, te tako propuštaju da analiziraju uzroke fenomena; do produljivanja kaznenog djela i moguće ponovne traumatizacije žrtava može doći kad mediji, kao što to često čine, objavljuju slikovite detalje

19 Web stranica međunarodnog projekta Pandora's Box pruža dodatne informacije o dinamici koja oblikuje medijski tretman fenomena <http://pandorasbox.rs/sr/?lang=en>

u povezanim izvještajima, čime na neki način nehotice počinitelju čine zadovoljstvo jer vidi kako se njegovo djelo indirektno “slavi” (iz tog razloga počinitelji često imaju naviku da snimao svoja djela iskorištavanja), osim što očito ugrožavaju kriterij dobrog ukusa²⁰;

- S druge strane raduje da su ključni pojmovi kao što su sexting, grooming i cyber-bullying široko prisutni i pravilno se koriste u analiziranim tekstovima kao takvi ili su objašnjeni na drugi način kako bi se javnost obavijestila o različitim situacijama u kojima se iskorištavanje djece putem IKT-a može desiti, iako se takvi pojmovi odmah izjednačavaju s pedofilijom;

Zanimljivo je da su drugi ispitanici koji su učestvovali u ovom istraživanju, djeca i odrasli, izrazili stavove i uvjerenja prema kojima sadašnje prakse medija koji djeluju u regiji ne zadovoljavaju adekvatno njihove **potrebe u pogledu informacija, podizanja svijesti i javne usluge o online iskorištavanju djece.**

2.c. Izazovi i prepreke u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a

Na kraju pregleda ovog fenomena, ukazao se niz nedostataka u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a u AP Vojvodini, Crnoj Gori i RS. Pregled područja na kojima je posebno potrebno djelovati kako bi se unaprijedile mogućnosti za prevenciju online eksploatacije i zaštitila djeca izložen je u ovom poglavlju. Ovaj pregled je organizovan prema područjima djelovanja pod koja bi nedostaci mogli pripasti, grupirani kako slijedi:

- Podizanje svijesti, jačanje kapaciteta, uključenje civilnog društva
- Zakonodavstvo, razvoj strategija, instrumenata i mehanizama
- Sistem, implementacija, operativa

U rasponu od prevencije do zaštite koji se može opisati kao niz procesa koje moraju biti međusobno čvrsto povezani kako bi se osigurala efikasnost, područja djelovanja za poboljšanje sadašnje situacije mogu uključivati sljedeće grupe aktera te povezane izazove i prepreke.

Podizanje svijesti, jačanje kapaciteta, uključenje civilnog društva

Relevantne državne institucije

- Nedostatak sveobuhvatnog, stručnog znanja o ovom fenomenu među profesionalcima, posebno u vezi s ključnim pojmovima i definicijama
- Niska motivacija i odgovornost u državnih službenika, s posebnim osvrtom na njihovu ulogu u osiguranju dobrobiti djece

Šira javnost

- Ograničene informatičke sposobnosti roditelja
- Iskrivljene percepcije roditelja o fenomenu te poznavanje ključnih definicija i koncepata
- Slabe roditeljske vještine u stvarnom svijetu imaju direktne posljedice na dječju otpornost na rizike povezane s korištenjem IKT-a i drugim rizicima
- Nedostatak definicija ključnih pojmova u području iskorištavanja djece putem IKT-a koje su opšteprihvaćene i razumljive na lokalnim jezicima, te konzistentnih referenci pojmova koji se koriste u važećim zakonskim odredbama
- Nizak nivo javne svijesti o fenomenu, posebno u području ključnih definicija i raspoloživih sredstava zaštite
- Nedostatak specifičnih regionalnih istraživanja s naglaskom na ovaj fenomen u državi / entitetu / autonomnoj pokrajini od interesa
- Pasivnost potrošača, posebno roditelja, u zahtijevanju više posvećenosti od IKT kompanija sigurnom internetu za svoju djecu
- Mediji daju iskrivljen, groteskan, djelomičan i netačan prikaz fenomena u cilju senzacije umjesto informacije

²⁰ Prema Etičkom kodeksu Društva profesionalnih novinara, u svom radu novinara treba “pokazati dobar ukus. Izbjegavajte podvođenje sablasnoj znatiželji” (<http://www.spj.org/ethicscode.asp>)

Djeca

- Nedostatak znanja o rizicima i sredstvima zaštite
- Nedostatak svijesti o štetnosti i posljedicama nasilne komunikacije i vršnjačkog nasilja (“mrežni bon-ton”)
- Malo povjerenja u referentne tačke među odraslima kad je riječ o podršci u slučaju sextinga, groominga, cyber-bullyinga, neugodnih situacija kao što su neprimjereni zahtjevi drugih internet korisnika, agresivnom ponašanju uključujući vršnjačko nasilje putem IKT-a, kao i svih drugih oblika online iskorištavanja
- Djeca provode veliki dio svog slobodnog vremena koristeći internet i mobilne telefone kao primarni te u mnogim slučajevima i jedini izvor zabave

Zakonodavstvo, razvoj strategija, instrumenata i mehanizama

Relevantne državne institucije

- Pravne praznine u prihvatanju međunarodnih propisa na državnom nivou²¹
- Pravni vakuum u definisanju ključnih pojmova u području iskorištavanja djece putem IKT-a kao kaznenih djela
- Nedostatak obavezujućih zakonskih propisa kojima se uređuje IKT strategija o sigurnosti djece na internetu
- Odstupanja i činjenične praznine u snimanje kriterija te nedostatak sveobuhvatnih, jedinstvenih podataka o slučajevima iskorištavanja maloljetnika putem IKT-a koje koriste sve relevantne državne institucije
- Logistički raskorak između postojećih SOS linija / web stranica za prijavljivanje slučajeva iskorištavanja i relevantnih državnih institucija

Šira javnost

- IKT kompanije u većini slučajeva online sigurnost djece i poštivanje prava djece na zaštitu ne smatraju svojim strateškim prioritetima

Sistem, implementacija, operativa

Relevantne državne institucije

- Niska budžetska izdvajanja države za aktivnosti i inicijative usmjerene na sprječavanje iskorištavanja djece putem IKT-a
- Nedostaci u provedbi zakonskih odredbi
- Ograničene mogućnosti za međusektorsku koordinaciju među državnim institucijama u borbi protiv ovog fenomena
- Loša tehnička opremljenost državnih institucija koje učestvuju u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a
- Blaga kaznena politika i kazne za počinitelje
- Nedostatak prakse praćenja žrtava i počinitelja izvan paradigme isključivo orijentisane na provedbu zakona
- Relativna izolacija i nedovoljan dvosmjerni protok informacija između lokalnih i sveevropskih / svjetskih centara koji se bave ovim problemom
- Samo neke IKT kompanije djeluju na polju blokiranje pristupa neprimjerenim sadržajima, dok pokušaje pristupanja takvim sadržajima agencije za provedbu zakona ne istražuju niti procesuiraju

Šira javnost

- Nema platforme za koordinaciju između vladinog i civilnog sektora u borbi protiv ovog fenomena

21 Konkretno:

- Korištenje računarske mreže ili komunikacije putem drugih tehničkih sredstava za vršenje kaznenih djela protiv spolne slobode koja uključuju maloljetnika (Crna Gora i RS)

Za daljnje informacije o identifikovanim praznina u uvođenju međunarodnih standarda u nacionalne zakonske okvire potražite pojedinačne izvještaje ombudsmana.

3. ZAVRŠNE NAPOMENE

Obim ovog istraživanja ne omogućuje iscrpnu diskusiju o globalnim trendovima u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a, uključujući najnovije tehnologije za sigurnost djece na internetu. Međutim, kratak pregled postojećih mogućnosti za napredak i srodnih potrebnih koraka u AP Vojvodini, Crnoj Gori i RS mogao bi biti koristan da bi se naznačilo u kojem smjeru akteri trebaju djelovati. Završni dio ovog izvještaja će istaknuti izgleda za poboljšanje stanja u regiji u vezi s online prevencijom i zaštitom djece, na temelju preporuka razvijenih u saradnji s institucijama ombudsmana AP Vojvodine, Crne Gore i RS.

3.a. Najbolje prakse u području prevencije i postojećih mehanizama zaštite

Istražujući iskorištavanje djece putem IKT-a počevši od njenog pravnog okvira te se krećući ka njenom razumijevanju od strane interesnih grupa, bilo je moguće identifikovati niz primjera dobre prakse u području prevencije i postojećih mehanizama zaštite, uzimajući u obzir povratne informacije od institucija ombudsmana koje su učestvovala. Mnogi od tih najboljih praksi i mehanizama zaštite provode se samo na lokalnom nivou, dok su druge već dio normi i propisa koji su na snazi u regiji. Prije nego što nastavimo s iznošenjem preporuka za unapređenje postojećeg sistema prevencije i zaštite, naš cilj je ukazati na politike i prakse već postoje ili se mogu replicirati. Iako ova lista nema namjeru da bude iscrpna u bilo kojem pogledu, ona može pružiti uvid u zanimljiva zbivanja na polju borbe protiv iskorištavanja djece putem IKT-a u Jugoistočnoj Evropi. Kao što je već učinjeno u Odjeljku 2.c. prilikom nabiranja trenutnih nedostataka, pregled koji slijedi također je organizovan prema područjima djelovanja pod koja bi najbolje prakse i zaštitni mehanizmi mogu potpasti.

POKRAJINSKI OMBUDSMAN

BEZBEDAN INTERNET ZA BEZBEDNU DECU

Prijavi zlostavljanje na internetu svojim roditeljima, nastavnicima ili odrasloj osobi u koju imaš poverenja.

Nemoj odavati lične informacije o sebi, svojoj porodici ili prijateljima, posebno one koje se odnose na imena, adrese, brojeve fiksnih ili mobilnih telefona.

Nikada nemoj pristati na susret sa osobom koju poznaješ samo preko interneta. Uvek pitaj prvo roditelje.

Uvek prvo pitaj roditelje pre nego što svoje fotografije ili video priloge pošalješ nekome na internetu.

Pravila lepog ponašanja i pristojnosti važe i na internetu. Za njihovo kršenje slede sankcije.

Nikada ne odgovaraj na provokativne, nepristojne, preteće poruke zbog kojih se osećaš neprijatno ili uplašeno.

Razmisli o sledećem: Na internetu je često lažno predstavljanje. Proveri sa kim se dopisuješ.

ZA VIŠE INFORMACIJA POSETI

[HTTP://BEZBEDANINTERNET.OMBUDSMANAP.V.ORG](http://BEZBEDANINTERNET.OMBUDSMANAP.V.ORG)

REPUBLIKOVANJE OVAJ ZAKON
TAMNOVAO OMBUDSMAN
POKRAJINSKI OMBUDSMAN

POKRAJINSKI OMBUDSMAN
REPUBLIKE CRNE GORE
OMBUDSMAN ZA ZAŠTITU
OSOBNIH PRAVA GRAĐANINA

Save the Children

Poster namijenjen podizanju svijesti djece o sigurnom korištenju interneta, a koji je pripremio Pokrajinski ombudsman Autonomne Pokrajine Vojvodine (Srbija).

Podizanje svijesti, jačanje kapaciteta, uključivanje civilnog društva

- Osnovna škola “Sečenji Ištvan”²² u Subotici (AP Vojvodina) izradila je prezentaciju²³, koja se temelji na istraživanju, o zaštiti djece na internetu sa savjetima za roditelje / staratelje. Takva prezentacija je vrlo informativna i sveobuhvatna kad se radi o opisivanju činjeničnih rizika i mehanizama za zaštitu djece od svih oblika online iskorištavanja, a uključuje i reference na pravni okvir koji je na snazi u Srbiji.
- organizacija civilnog društva “Djeca prije svega” (Crna Gora) i savjetovništvo za pomoć roditeljima i djeci za sigurno korištenje Interneta organizacije civilnog društva Target u Novom Sadu (AP Vojvodina) izvrsni su primjeri vaninstitucionalne podrške za roditelje i djecu. Anonimnost, individualno prilagođeni pristup i uključivanje roditelja i djece u prevenciji sextinga, groominga, cyber-bullyinga i svih drugih oblika online iskorištavanja neke su od prednosti takvog modela intervencije. Obje organizacije su utjecale su na izbjegavanje brojnih potencijalnih slučajeva iskorištavanja djece putem IKT-a uz pomoć obrazovnih aktivnosti te aktivnosti na podizanju svijesti i osnaživanju klijenata, kao i uz pomoć publikacija na tu temu pogodnih za djecu (Djeca prije svega).
- Mobilni operater m: tel (Republika Srbija) razvio je inicijativu za podizanje svijesti u saradnji s Institucijom ombudsmana Republike Srbije, uključujući organizaciju obrazovnih aktivnosti za roditelje i djecu u školama te objavljivanje letaka s naglaskom na isticanje rizika i davanje savjeta za zaštitu u vezi s korištenjem IKT-a s posebnim osvrtom na pristup internetu putem “smartphonea”, tj. pametnih telefona (vidi Odjeljak 1.c).

Zakonodavstvo, razvoj strategija, instrumenata i mehanizama

Niz pravnih odredbi za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja putem IKT-a sadržane su u relevantnim međunarodnim dokumentima (vidjeti Odjeljak 1.a). Mnogi od njih se mogu navesti kao dostupni zaštitni pravni mehanizmi pod uslovom da su u cijelosti preuzeti u domaće zakonodavstvo u AP Vojvodini, Crnoj Gori i RS (vidi Odjeljak 1.c). Konkretno se radi o sljedećim:

- Odredba da sljedeća djela moraju biti kriminalizovana u okviru nacionalnih pravnih sistema: proizvodnja, nuđenje, distribuisanje, nabavka te posjedovanje materijala s prikazima dječje pornografije; navođenje maloljetnika da svjedoči seksualnim radnjama.²⁴
- Međunarodna saradnja kod utvrđivanja nadležnosti i procesuiranja zločina počinjenih u svrhu viktimizacije djeteta na internetu.²⁵
- Globalna inicijativa Child Online Protection – COP26 (Zaštita djece na internetu) važan je primjer podrške razvoju strategija na međunarodnom nivou. U okviru COP-a, inicijative Međunarodne telekomunikacijske unije²⁷ koju su podržali brojni međunarodni nevladini akteri uključujući i Save the Children te privatna preduzeća, 2009. godine je razvijen skup kvalitetnih smjernica²⁸ temeljenih na istraživanju. Proces razvoja smjernica bio je kooperativan i prihvatao je povratne informacije od svih članova inicijative. Kao takav, za očekivati je da bi COP potencijalno mogao pomoći djeci i zajednicama u svim zemljama. Smjernice su usmjerene na sigurnije korištenje IKT-a i ciljaju na interesne grupe: djecu; roditelje, staratelje i odgajatelje; industriju; političke nosioce odluka. Sažeti pregled smjernica nalazi se u nastavku.

Smjernice za djecu

Smjernice za djecu uključuju savjete o potencijalno opasnim ponašanjima, kao što su cyber-bullying, grooming i sexting, kao i online iskorištavanje. Sveobuhvatni cilj sastoji u osnaživanju djece i mladih kroz edukaciju i inicijative podizanja svijesti. Smjernice su podijeljene prema starosnim grupama imajući u vidu specifične potrebe svake faze psihosocijalnog i fizičkog razvoja. Djecu u dobi od 5-7 godina uglavnom se upućuje na roditeljski nadzor, djecu u dobi 8-12 godina upozorava se na “mrežni bon-ton” te o tome kako reagovati na online zlostavljanje, dok se savjeti za djecu iznad 13 godina posebno fokusiraju na nezavisno i kritičko razmišljanje tokom korištenja interneta.

Smjernice za roditelje, staratelje i odgajatelje

Ove smjernice ukazuju na jaz između predodžbi odraslih o dječjim aktivnostima na internetu i šta djeca zapravo rade dok su online, pozivajući na više opreznosti na moguće opasnosti. Sveobuhvatni cilj ovog skupa preporuka je da potakne odgovorne odrasle osobe da

22 <http://www.secenji.edu.rs/>

23 http://www.secenji.edu.rs/s_page/dokumenti/powerpoint/Online%20skola%20bezbednost.pps

24 Vidi Konvenciju o cyber kriminalu Vijeća Evrope (2001.), Konvenciju Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (2007.) i Rezoluciju 1099 (1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece.

25 Vidi Konvenciju o cyber kriminalu Vijeća Evrope (2001.)

26 <http://www.itu.int/osg/csd/cybersecurity/gca/cop/index.html>

27 Međunarodna telekomunikacijska unija (ITU) je specijalizirana agencije Ujedinjenih nacija za informacijske i komunikacijske tehnologije

28 Kompletan skup Child Online Protection smjernica po interesnim grupama može se preuzeti na web stranici ITU: <http://www.itu.int/osg/csd/cybersecurity/gca/cop/guidelines/>

internet iskustvo svog djeteta učine pozitivnim tako što će s njim diskutovati i edukovati ga o online sigurnosti te postaviti mu razumna pravila. Smjernice također naglašavaju važnost osnovnih informatičkih vještine kako bi na odgovarajući način podržali djecu i spriječili rizike.

Smjernice za industriju

Predstavljajući relevantne studije slučajeva o iskorištavanju djece putem IKT-a, ove smjernice preporučuju da industrija usvoji specifične politike, uključujući odredbe za koordinaciju, saradnju, kompatibilnost i kodekse ponašanja prema segmentima, zajednička pravila za pritužbe, zajedničke standarde i procedure u vezi s pristankom roditelja. Osim toga, IKT kompanije se podstiču da organizuju aktivnosti za podizanje svijesti roditelja i djece, te razmotre pokretanje odgovornog (ili odgovornijeg) rada u srodnim područjima poslovanja.

Smjernice za političke donosioce odluka

Dodatna vrijednost ovog skupa smjernica sastoji se u mogućim strategijama koje kreatori politika mogu usvojiti s ciljem unaprjeđenja sistema prevencije i zaštite na državnom nivou, uključujući uspostavu temeljitog pravnog okvira, jačanje sposobnosti za provedbu zakona, uspostavu odgovarajućih mehanizama izvještavanja, te ulaganje u edukaciju i podizanje svijesti. Smjernice također uključuju državnu listu za provjeru kao sredstvo koje može pomoći kreatorima politike da bolje usmjere raspodjelu resursa uz srednjoročne i dugoročne prioriteta planiranih aktivnosti.

Sistem, implementacija, operativa

Kao što je objašnjeno u tački 1.c., mobilni operater Telenor u AP Vojvodini i u Crnoj Gori koristi filter za blokiranje kako bi spriječio pristup neprimjerenim sadržajima. Ako bi se uskladila sa sveobuhvatnim sporazumima s relevantnim agencijama za provedbu zakona i proširio na sve ostale mobilne operatere, takva tehnologija mogla bi predstavljati važan početak u borbi protiv iskorištavanja djece putem IKT-a (vidi daljnju raspravu u sljedećem poglavlju).

3.b. Preporuke za unaprjeđenje prevencije i zaštite djece od iskorištavanja putem IKT-a

Po završetku terenskog rada i analize pravnog okvira koji se odnosi na predmetni fenomen, institucije ombudsmana koje su učestvovala u istraživanju razvile su niz relevantnih preporuka za unaprjeđenje prevencije i zaštite djece od iskorištavanja putem IKT-a na regionalnom nivou. Iako treba uzeti u obzir lokalne specifičnosti pri provedbi tih preporuka u djelo, sveobuhvatan, transnacionalni pristup je koristan za rješavanje fenomena koji sam po sebi ima međunarodne posljedice²⁹. Odražavajući prezentaciju nedostataka navedenih u tabeli 5 (vidi Odjeljak 2.c.), ovaj izvještaj će pokušati da sveobuhvatno odgovori na svaki pojedini izazov i prepreku, pri tom ih pretvarajući u operativne prijedloge. Informacije navedene nastavku organizovane su u rasponu od prevencije do zaštite te u analizi glavnih područja djelovanja u kojima je preporučena akcija, konkretno se orijentišući na interesne grupe.

Podizanje svijesti, jačanje kapaciteta, uključivanje civilnog društva

Relevantne državne institucije

- Jačanje sveobuhvatnog znanja stručnjaka putem organizovanja redovnih specijalizovanih aktivnosti na izgradnji kapaciteta i obuka na ovu temu, uključujući obrazovne inicijative usmjerene na unaprjeđenje osjećaja motivacije i odgovornosti za dobrobit djece kod profesionalaca te pružajući im praktične obuke o tome kako prepoznati i pomoći žrtvi
- Distribucija ovog istraživanja u sve relevantne državne institucije i na internet

Šira javnost

- Organizovanje okruglih stolova, javnih debata, obuka, radionica i drugih interaktivnih platformi za razmjenu informacija u kontekstima zajednice i škole kako bi roditelji razvili obuhvatne dobre roditeljske vještine, s posebnim naglaskom na obuku o dječjim pravima, podizanje svijesti o predmetnom fenomenu te na razvoj osnovnih informatičkih vještina kako bi zaštitili djecu od iskorištavanja putem IKT-a
- Razvijanje i popularizacija adekvatnih izraza na lokalnim jezicima kroz sveobuhvatno tumačenje ključnih definicija (trenutno na engleskom jeziku) na polju iskorištavanja djece na internetu uz potrebnu kulturnu osjetljivost kako bi se osiguralo da ih na odgovarajući način i prvenstveno koriste svi akteri uključujući i one koji djeluju u pravosudnom sektoru.

²⁹ Za specifične preporuke za AP Vojvodinu, Crnu Goru i RS pogledajte pojedinačne izvještaje.

- organizovanje javne kampanje s ciljem podizanja svijesti o rizicima povezanim s korištenjem IKT-a kao i o sredstvima zaštite, koja bi specifično bila usmjerena na roditelje i djecu s posebnim naglaskom na koncept “groominga”
- Distribucija ovog istraživanja u sve relevantne javne prostore i na internet
- poticanje javne rasprave o ulozi i odgovornosti privatnog sektora u borbi protiv iskorištavanja djece omogućenog korištenjem njihovih mreža i usluga, što bi u idealnom slučaju dovelo do masovne inicijative civilnog društva usmjerene na povećanu posvećenost IKT kompanija sigurnosti djece na internetu
- Održavanje sveobuhvatnu obuke novinara o dječjim pravima, kao i o određenim etičkim načelima i standardima u tretiranju vijesti o iskorištavanju putem IKT-a, s ciljem poticanja proizvodnje povezanih medijskih izvještaja s jasnom obrazovnom i preventivnom funkcijom

Djeca

- U saradnji s ministarstvima obrazovanja, razviti i implementirati na državnom nivou obrazovni program namijenjen djeci od njihove najranije dobi kako bi se podigla njihova svijest, izgradili kapaciteti i unaprijedilo njihovo učešće i osnaživanje, s posebnim naglaskom na sprječavanje iskorištavanje putem IKT-a, sexting, grooming, i cyber-bullying. Takav program bi trebao biti zasnovan na postojećim najboljim praksama i proveden u obliku medijskih događaja, javnih rasprava, radionica, obuka, seminara, uključujući sljedeće teme: ključne činjenice, opasnosti i sigurnosni savjeti u vezi s internetom i korištenjem mobitela, nenasilna komunikacija, vršnjačko nasilje, “mrežni bonton”³⁰, dječja prava i sredstva zaštite, različite uloge odgovornih odraslih osoba u osiguravanju zaštite djece od nasilja, kako u slučaju nevolje doći do lokalno dostupnih usluga zaštite
- U saradnji s ministarstvima obrazovanja, osnažiti učitelje, pedagoge i psihologe da organizuju kvalitetne aktivnosti u slobodno vrijeme i inicijative, uključujući sport, kulturne i rekreativne manifestacije čime će se djeci i mladima osigurati oblici zabave i organizovanog slobodnog vremena koje su alternativa korištenju IKT-a , te promocija fizičke aktivnosti i dobrobiti, socijalne interakcije i verbalnih vještina

Zakonodavstvo, razvoj strategija, instrumenata i mehanizama

Relevantne državne institucije

- Poduzeti potrebne političke i administrativne korake kako bi se osiguralo puno preuzimanje međunarodnih pravnih standarda u državna zakonodavstva, a posebno preuzimanje člana 23. Konvencije Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, kao i uvođenje kaznenih djela “Navođenje maloljetnika da svjedoči seksualnim radnjama” (RS) i “Korištenje računarske mreže ili komunikacije putem drugih tehničkih sredstava za vršenje kaznenog djela protiv spolne slobode koje uključuje maloljetnika “(Crna Gora i RS)
- Pokrenuti i podržati sve potrebne zakonodavne inicijative kako bi se obuhvatili ključni pojmovi (ili ukazati kako ih uključiti u tumačenje zakonskih normi koje su na snazi) na polju iskorištavanja djece putem IKT-a u državnim zakonskim odredbama tako da se trenutni pravni vakuum popuni specifičnim kaznenim djelima
- Uspostaviti zajednički sistem evidentiranja i procesuiranja koji omogućuje efikasnu razmjenu informacija između svih relevantnih državnih institucija, uključujući konzistentnu bazu podataka
- Razviti efikasne mehanizme umrežavanja između postojećih SOS linija / web stranica za prijavljivanje slučajeva iskorištavanja i relevantnih institucija u cilju poduzimanja odgovarajućih mjera zaštite

Šira javnost

- Stvaranje ekspertnih grupa, uključujući predstavnike svih interesnih grupa u svrhu izrade pravnih propisa koji sadrže obavezujuće minimalne standarde na polju sigurnosti djece na internetu za IKT kompanije, na temelju postojećih međunarodnih standarda zaštite, zahtijevajući eventualno od njih da oglašavaju usluge filtriranja interneta i softver za sigurnost djece kao opciju unutar paketa usluga za pristup internetu te usluga mobilne telefonije

30 Mrežni bonton (eng. *netiquette*) obično se definiše kao skup nepisanih normi koje se tiču prikladnog ponašanja na internetu.

Sistem, implementacija, operativa

Relevantne državne institucije

- Povećanje javne potrošnje na državnom nivou s ciljem organizovanja preventivnih aktivnosti usmjerenih na stručnjake iz relevantnih državnih institucija
- Uspostaviti multidisciplinarni, međusektorski sistem zaštite, uključujući sve relevantne institucije i aktere te obuhvaćajući sve potrebne pravne propise i administrativne norme kao i mehanizme kako bi se osiguralo glatko i efikasno provođenje zakonskih propisa, s posebnim naglaskom na razvoj jasnih smjernica za zaštitu privatnosti u slučajevima iskorištavanja maloljetnika putem IKT-a
- formalizirati postojeće platforme međusektorske komunikacije kako bi se unaprijedile mogućnosti za razmjenu informacija o prijavljenim slučajevima iskorištavanja djece putem IKT-a, na temelju zajedničkih prakse praćenja
- Osigurati svim relevantnim državnim institucijama, posebno na polju provedbe zakona i obrazovanja, najnapredniju opremu kako bi poboljšali svoje tehničke kapacitete na polju prevencije i zaštite
- Poboljšati sveukupnu profesionalnost i efikasnost pravosudnog sistema u rješavanju slučajeva iskorištavanja djece putem IKT-a organizujući specijalizirane aktivnosti na izgradnji kapaciteta i obuke za tužioce s naglaskom na diskusiji o postojećim mogućnostima za jačanje kaznene politike, što bi imalo za posljedicu oštrije kazne za počinitelje
- Razviti državni sistem naknadnog praćenja (*follow-up*), uključujući psihosocijalnu podršku žrtvama i rehabilitacionu terapiju za počinitelje na temelju postojećih najboljih praksi
- Uspostaviti čvršće metode umrežavanja i saradnje između lokalnih i sveevropskih i svjetskih centara koji se bave ovom tematikom
- Ojačati i sistematizovati saradnju između svih IKT kompanija i institucija za provođenje zakona, stvarajući mehanizme kojima se (blokirani) pokušaji pristupanju neprimjerenom sadržaju uredno istražuju i procesuiraju

Šira javnost

- Osigurati redovne prilike za razmjenu informacija, logističku i finansijsku koordinaciju zajedničkih napora između vladinog i civilnog sektora u borbi protiv ovog fenomena (npr. konferencije, okrugli stolovi, ponude za istraživačke projekte, studijske grupe, itd.)

Dodatak

LISTA RELEVANTNIH MEĐUNARODNIH AKATA ZA POTREBE OVOG ISTRAŽIVANJA (po redoslijedu usvajanja)

- Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.)
- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.)
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.)
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.)
- Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1979.)
- UN-ova Konvencija o pravima djeteta (1989.)
- Preporuka odbora ministara Vijeća Evrope (91.) 11 o seksualnom iskorištavanju, pornografiji i prostituciji, te trgovini djecom i mladeži
- Rezolucija 1099 (1996.) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece
- Konvencija o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada (1999.)
- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000.)
- Protokol za sprječavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom (2000.)
- Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (2000.)
- Konvencija o cyber kriminalu Vijeća Evrope (2001.)
- Preporuka (2001.) 16 Odbora ministara Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja
- Rezolucija 1307 (2002.) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece
- Konvencija o suzbijanju trgovine ljudima (2005.)
- Konvencije Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (2007.)

Save the Children

Address: Ljubljanska 16, 71000 Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

Phone: + 387 33 290 671

Fax: + 387 33 290 675

info.nwbalkans@savethechildren.org

www.facebook.com/Save-the-Children-in-North-West-Balkans